

Dějiny Podkarpatské Rusi

Jan Rychlík

VYŠEHRAĐ

Dějiny Podkarpatské Rusi

Vyšlo také v tištěné verzi

Objednat můžete na
www.ivysehrad.cz
www.albatrosmedia.cz

Jan Rychlík
Dějiny Podkarpatské Rusi – e-kniha
Copyright © Albatros Media a. s., 2026

Všechna práva vyhrazena.
Žádná část této publikace nesmí být rozšiřována
bez písemného souhlasu majitelů práv.

ALBATROS **MEDIA**

Dějiny Podkarpatské Rusi

Jan Rychlík

Jan Rychlík

Dějiny Podkarpatské Rusi

VYŠEHRAĐ

Chcete, aby příběh této skvělé knihy pokračoval i potom, co ji dočtete? Tak ji pusťte dál do světa! Vše potřebné se dozvíte na **www.restorio.cz**.

Albatros Media podporuje udržitelný rozvoj, který vrací použitým věcem smysl. On-line antikvariát Restorio vaše knihy odkoupí a zaplatí vám ihned – nečekáte, až se prodají. Získané peníze si můžete nechat, nebo si vyberete charitu, kterou jimi podpoříte. V tom případě navýší Restorio částku o 20 %.

Vyobrazení na přebalu:

Sinevír, Podkarpatská Rus,
na dobové pohlednici (1920–1926).

Wikimedia Commons

Recenzovali:

prof. PhDr. Peter Švorc, CSc.

PhDr. Bohdan Zilynskij, Ph.D.

prof. dr. Stepan Vidnjanskij

© Jan Rychlík, 2026

ISBN tištěné verze 978-80-267-3363-8

ISBN e-knihy 978-80-267-3364-5 (1. zveřejnění, 2026) (ePDF)

ISBN e-knihy 978-80-267-3388-1 (1. zveřejnění, 2026) (epub)

ISBN e-knihy 978-80-267-3389-8 (1. zveřejnění, 2026) (mobi)

OBSAH

Předmluva	11
Úvod	15
Objasnění některých pojmů	15
Historiografie prací o Podkarpatské Rusi	23
Periodizace	34
Ediční poznámka	35
1. Dějiny území Podkarpatské Rusi do roku 1526	39
Protohistorie Podkarpatské Rusi	39
Slované	40
Podkarpatsko za vlády Arpádovců	42
Zlatá bula	44
Vpád Mongolů a obnova země	46
Podkarpatská Rus za vlády Anjouovců	47
Valašská kolonizace	48
Lucemburkové	49
Jagellonci na uherském trůně	51
Dóžovo povstání	52
Ludvík II. a bitva u Moháče	54
2. Území Podkarpatské Rusi od roku 1526 do konce 18. století ..	57
Uhry po bitvě u Moháče	57
Církevní poměry a reformace	60
Počátky protireformace a vznik unie	62
Povstání Štěpána Bočkaje	65
Gábor Bethlen	66
Povstání Jiřího I. Rákocziho	67
Jiří II. Rákoczi	68
Thökölyho povstání	69
Povstání Ference II. Rákocziho	73

Politický vývoj za vlády Karla III. (VI.). Pragmatická sankce	75
Marie Terezie	77
Josef II. a Leopold II.	79

3. Podkarpatská Rus a Rusíni

od počátku 19. stol. do první světové války	83
Rusíni na konci 18. stol. a v první polovině 19. stol.	83
Revoluce 1848–1849 a Rusíni	87
Neoabsolutismus a obnovení ústavnosti	95
Podkarpatská Rus po rakousko-uherském vyrovnání	96
Správní uspořádání, demografické a národnostní poměry	96
Ekonomický a sociální vývoj	98
Politické a kulturní poměry	105
Vztahy Čechů a Slováků k Rusínům	108

4. První světová válka. Začlenění Podkarpatské Rusi do Československa

do Československa	115
Válečné operace na území Podkarpatské Rusi	115
Československý protihabsburský odboj a Podkarpatská Rus	119
Rozpad Rakouska-Uherska a Podkarpatská Rus	124
Otázka Podkarpatské Rusi jako mezinárodní problém	130
Připojení Podkarpatské Rusi k Československu	136

5. Podkarpatská Rus v první Československé republice

Obecná charakteristika vývoje	147
Hospodářský vývoj. Zemědělství	149
Pozemková reforma	151
Hospodářský vývoj. Průmysl	152
Doprava	156
Školství na Podkarpatské Rusi	158
Správní, politický a náboženský vývoj	169
Politické strany	174
Spory o obsazení funkce guvernéra	182
Konflikt mezi řeckokatolíky a pravoslavnými	183
Problém hranice se Slovenskem	188
Omezení samosprávy a zemské zřízení	189
Volby na Podkarpatské Rusi	191
Otázka autonomie	193
Otázka úředního jazyka	200
Čeští úředníci na Podkarpatské Rusi	202

6. Karpatská Ukrajina	209
Vznik autonomní vlády Podkarpatské Rusi	209
Vídeňská arbitráž	211
Ústavní zákon o autonomii Podkarpatské Rusi	215
Ukrajinizace Podkarpatské Rusi	216
Politický vývoj	219
Volby do sněmu Karpatské Ukrajiny	221
Anexe Karpatské Ukrajiny Maďarskem	223
7. Podkarpatská Rus znovu součástí Maďarska	229
Správní vývoj Podkarpatské Rusi v rámci Maďarska	229
Hospodářský a politický vývoj	230
Národnostní politika a postavení národnostních skupin	232
Problematika odboje	242
8. Připojení Podkarpatské Rusi k SSSR	249
Otázka příslušnosti Podkarpatské Rusi	249
Anexe Podkarpatské Rusi	252
Otázka opce	267
9. Sovětské Zakarpatsko	273
Ekonomické základy sovětizace Podkarpatské Rusi	273
Začleňování Podkarpatska do struktur SSSR	274
Postih tzv. kolaborantů	278
Vztah státu a církvi. Likvidace řeckokatolické církve	280
Otázka národní identity. Ukrajinizace a rusifikace	283
Industrializace v sovětském období	286
Sovětská pozemková reforma a kolektivizace	289
Vývoj zemědělství	292
Demografické a etnické změny	293
Vývoj Zakarpatska 1953–1989	296
Ukrajinské národní hnutí a rusinismus v období přestavby	298
Vyhlášení nezávislosti Ukrajiny a Zakarpatsko	302
Závěr	307
Zakarpatsko a samostatná Ukrajina	307
Oranžová revoluce, Zakarpatsko a Rusíni	312
Úpadek rusínských organizací na Zakarpatsku	314
Prezidentské volby 2010 a Euromajdan 2014	315
Shrnutí	319

Dokument	321
Školní nástěnná mapa Podkarpatské Rusi, 1933	322
Tabulky	324
Seznam pramenů a literatury	329
Vyobrazení v textu	343
Rejstřík	344

PŘEDMLUVA

Vznik předkládané knihy má poměrně dlouhou historii. V roce 2010 mně udělil Národohospodářský ústav Josefa Hlávky grant na výzkum hospodářského, sociálního a kulturního vývoje Podkarpatské Rusi v letech 1919–1939 s primárním zaměřením na roli Čechů. V rámci tohoto grantového projektu jsme s manželkou Magdalénou Rychlíkovou podnikli několik výzkumných cest na Podkarpatskou Rus, přičemž jsme se především zaměřili na studium materiálů v Státním oblastním archívu Zakarpatské oblasti v Užhorodu a jeho pobočce v Berehovu. Výsledkem výzkumu byla publikace popisující stručně především hospodářský a kulturní vývoj Podkarpatské Rusi v meziválečném období.¹ Publikace Národohospodářského ústavu nebyla určena k prodeji a dostala se proto jen k omezenému počtu čtenářů. S manželkou jsme se proto rozhodli práci rozšířit a vydat znovu. V roce 2016 vyšla kniha v rozšířené podobě v nakladatelství Vyšehrad s novým názvem „Podkarpatská Rus v dějinách Československa 1918–1946“.²

Uvedená kniha byla časem rozebrána, a tak se stala aktuální otázka jejího nového vydání. Můj zájem o podrobnější studium vývoje území Podkarpatské Rusi mne přivedl na myšlenku napsat místo nového vydání knihu zcela novou, která by popisovala alespoň stručně celé dějiny tohoto území. Bylo to umožněno několika dalšími cestami na Podkarpatskou Rus a navázáním spolupráce s Užhorodskou národní univerzitou. Výsledkem je kniha, kterou má čtenář před sebou.

Psát dějiny území, které až do roku 1919 nikdy netvořilo jasně vymezený celek a jehož obyvatelstvo navíc v minulosti nemělo jasné národní vědomí, je neobyčejně těžké. Dějiny území Podkarpatské Rusi jsou až do roku 1918 nedílnou součástí dějin uherského státu, přičemž teprve v 19. století v souvislosti

¹ RYCHLÍK, Jan – RYCHLÍKOVÁ, Magdaléna: Hospodářský, sociální, kulturní a politický vývoj Podkarpatské Rusi 1919–1939. Studie Národohospodářského ústavu Josefa Hlávky, č. 3/2013, Praha 2013.

² RYCHLÍK, Jan – RYCHLÍKOVÁ, Magdaléna: Podkarpatská Rus v dějinách Československa 1918–1946. Praha: Vyšehrad, 2016.

s počátkem národně-emancipačních procesů Rusínů je vůbec možné jejich vymezení v uherském rámci. Je proto jasné, že důraz v této knize je kladen především na události v 19. a ve 20. století. Pro české a slovenské čtenáře bude samozřejmě těžiště ve století dvacátém, především v československém období.

Úvod

Objasnění některých pojmů

Název „Podkarpatská Rus“ není názvem historickým. Ve smlouvě mezi dohodovými mocnostmi a Československem, podepsané v Saint Germain-en-Laye 10. září 1919, se hovoří pouze o „území podkarpatských Rusínů“.³ Před rokem 1918 se v českém prostředí někdy používal pojem Uherská Rus, který alternativně používáme i v této knize, přičemž jej chápeme pro období před vznikem Československa za synonymní s pojmem Podkarpatská Rus. Pojem „Uherská Rus“ byl zeměpisně širší, protože zahrnoval celou oblast obývanou Rusíny v severovýchodních Uhrách, tedy i části Šarišské, Zemplínské a Spišské župy na severovýchodě dnešního Slovenska. V maďarském prostředí se někdy používal pojem Kárpátalja, tedy „karpatské území“, jenž byl ovšem rovněž širší než pozdější území Podkarpatské Rusi.⁴

Český a slovenský zeměpisný pojem „Podkarpatská Rus“ byl oficiálně zaveden čl. III. Generálního statutu Podkarpatské Rusi ze dne 18. listopadu 1919. Byl výslovně označen jako prozatímní a měl platit až do svolání podkarpatorského sněmu, který měl rozhodnout o názvu s konečnou platností. Vedle názvu Podkarpatská Rus bylo možné používat i označení Rusínsko.⁵ Název Podkarpatská Rus byl potom použit i v § 3 československé ústavy z 29. února 1920⁶ a v pozměněném a doplněném generálním statutu Podkarpatské Rusi z 26. dubna 1920.⁷ Zákon o organizaci politické správy, známější spíše jako zákon o zemském zřízení, ze 14. července 1927 zavedl název „Země Podkarpatoruská“,

³ Text smlouvy ve francouzštině a češtině byl publikován pod č. 508/1921 Sb. z. a n.

⁴ Pojem „Uherská Rus“ (rusky: угорская русь) používali podle Paula Roberta Magocsiho od 30. let 19. století ruští etnografové a jazykovědci pro označení území obývaného Rusíny, což znamenalo, že zahrnoval i část východního Slovenska. Odvozením od tohoto pojmu vzniklo i označení „uherští Rusíni“, „Uhrorusíni“ Viz: *Енциклопедія історії та культури карпатських Русинів*. Ужгород: Видавництво, 2010, s. 752.

⁵ Úřední noviny Civilní správy Podkarpatské Rusi/Урядова газета громадянського правління одкарпатської Русі (dále jen: úř. n. CSPR), roč. I, č. 1 ze dne 18. 2. 1920.

⁶ Úst. zák. č. 121/1920 Sb. z. a n.

⁷ Nařízení vlády č. 356/1920 Sb. z. a n.

čímž vlastně název Podkarpatská Rus nejen ponechal, ale i úředně potvrdil.⁸ Název se v českém a slovenském prostředí vžil a používalo jej běžně i místní slovanské obyvatelstvo (Підкарпатська Русь / Podkarpats'ka Rus'⁹), na rozdíl od alternativního názvu Rusínsko, který nebyl používán téměř vůbec.¹⁰

Pojem „Podkarpatská Rus“ či „Uherská Rus“ evokoval představu, že území má něco společného s Ruskem, a že tedy slovanští obyvatelé tohoto území jsou Rusové. Název proto vyhovoval především stoupencům ruského směru, o kterém hovoříme dále. Velkoruští nacionalisté, kteří neuznávali svébytnost ukrajinského národa, někdy hovořili o „Zakarpatské Rusi“, tj. o té části Ruska, která leží za Karpaty.

Stoupenci ukrajinského směru se snažili pojmu „Podkarpatská Rus“ vyhýbat, protože potřebovali zdůraznit, že její obyvatelé jsou Ukrajinci, a nikoliv Rusové. Proto používali název Karpatská Ukrajina; ukrajinští nacionalisté v polské Haliči hovořili někdy přímo o Zakarpatské Ukrajině, protože z jejich pohledu šlo o část Ukrajiny ležící na jižní straně Karpat. Zmatky kolem názvu země popsal už v polovině třicátých let 20. století spisovatel Ivan Olbracht ve své knize reportáží „Hory a staletí“. Svou reportáž o zmatení názvů příhodně pojmenoval „Země beze jména“.¹¹

Změna úředního názvu země nastala na podzim roku 1938, kdy se na Podkarpatské Rusi dostal k moci ukrajinský směr. Ačkoli o definitivním názvu měl rozhodnout teprve autonomní sněm, což výslovně potvrzoval i ústavní zákon o autonomii Podkarpatské Rusi z 22. listopadu 1938,¹² zavedla podkarpato-ruská autonomní vláda 30. prosince 1938 s platností od 1. ledna 1939 název „Karpatská Ukrajina“.¹³ Název Zakarpatská Ukrajina převzaly i sovětské úřady poté, co bylo v roce 1944 území *de facto* (a následující rok i *de iure*) připojeno k Ukrajinské SSR, tj. reálně k SSSR. Název potvrzoval ukrajinský charakter území, protože jedině tak bylo možné nějakým způsobem logicky vysvětlit jeho anexi k sovětské Ukrajině. Také dnešní název „Zakarpatská oblast“, používaný jak v době existence SSSR, tak na Ukrajině po vyhlášení její nezávislosti v roce 1991, je třeba chápat ve smyslu „Zakarpatská oblast Ukrajiny“, tj. část Ukrajiny ležící za Karpaty.¹⁴

⁸ Zák. č. 125/1927 Sb. z. a n.

⁹ Apostrofem nahrazujeme znak ь, který měkčí předcházející souhlásku.

¹⁰ Další neoficiálně používané názvy byly: Uherská Rus (termín se používal hlavně do roku 1918), Karpatská Rus, Příkarpatská Rus, Zakarpatí, pro ukrajinsky cítící část obyvatelstva Podkarpatská Ukrajina, Karpatská Ukrajina aj.

¹¹ OLBRACHT, Ivan: Hory a staletí. Kniha reportáží z Podkarpatska. 3. vyd., Praha: Melantrich, 1936, s. 71–72. K různým názvům území viz též: ŠVORC, Peter: Krajinská hranica medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou (1919–1939). 2. vyd. Bratislava: Združenie inteligencie Rusínov Slovenska, 2023, s. 9–10.

¹² Úst. zák. č. 328/1938 Sb. z. a n.

¹³ POP, Ivan: Dějiny Podkarpatské Rusi v datech. Praha: Libri, 2005, s. 377.

¹⁴ Podobně např. dnes běžně užívaný pojem Zakavkazsko je termínem ruským, a nikoliv místním.

Československá (a rovněž maďarská) historiografie po roce 1945 z určité servility k SSSR zeměpisný pojem „Zakarpatská Ukrajina“ přijala a začala používat zpětně i pro meziválečné období. Šlo ovšem o ahistorický přístup, pro který kromě zcela zřejmých politických motivů nebyl žádný důvod, když čeština a slovenština (a rovněž maďarština) má pro uvedené území vlastní zaužívaný název. V následující práci používáme pojem Podkarpatská Rus nebo Podkarpatsko, a to pro celé období, o němž bude v knize řeč. Oba pojmy chápeme jako synonymní. Pro období po roce 1945 používáme i termín Zakarpatsko, resp. Zakarpatská oblast.

Území někdejší Podkarpatské Rusi se v podstatě krylo s dnešní Zakarpatskou oblastí Ukrajiny.¹⁵ Současná Zakarpatská oblast je oproti předválečné Podkarpatské Rusi nepatrně větší, neboť k ní patří i město Čop a oblast mezi Čopem a Užhorodem (po obec Minaj včetně), resp. malé území západně od řeky Uh (Už), které v meziválečném období patřilo ke Slovensku. Předválečná administrativní hranice mezi Slovenskem a Podkarpatskou Rusí totiž od Užhorodu na sever sledovala tok Uhu. Nynější severní, východní a jižní hranice Zakarpatské oblasti je totožná s předválečnou hranicí Podkarpatské Rusi, ovšem s tím rozdílem, že někdejší severní a východní hranice byla státní hranicí mezi Československem a Polskem, zatímco dnes je pouze administrativní hranicí mezi Zakarpatskou a Lvovskou, resp. Ivano-frankovskou oblastí.¹⁶ Na jihu oblast sousedí s Rumunskem a Maďarskem. Tyto hranice jsou totožné s předválečnou československo-rumunskou a československo-maďarskou hranicí.

Podkarpatská Rus zaujímal v rámci Československa 12 694 km² a podle sčítání lidu z roku 1930 zde žilo 725 357 obyvatel. Z nich bylo 446 916 Rusínů, což je termín mnohoznačný, protože jsou v něm zahrnuty jak osoby považující se za příslušníky svébytné rusínské národnosti, tak i osoby považující se za Rusy a především za Ukrajince. Dále zde zjištěno 109 472 Maďarů, 33 961 Čechů a Slováků (vykazovaných společně jako národnost československá), 91 255 Židů (tj. osob hlásících se k národnosti židovské), 13 249 Němců a 12 641 Rumunů. Z náboženského hlediska se většina obyvatelstva hlásila k řeckým katolíkům, kterých bylo 359 167 (společně se zcela zanedbatelným množstvím arménských

¹⁵ V meziválečném období patřilo město Čop a území na sever od něj ke Slovensku. Od Užhorodu směrem ke karpatskému hřebeni probíhala hranice po řece Uhu, tedy východně od dnešní slovensko-ukrajinské hranice. Připojení tohoto území k Zakarpatské Ukrajině a tedy k SSSR v roce 1944 bylo diktováno dopravními důvody. Šlo o to, aby důležitá železniční trať a souběžně s ní vedoucí silnice z Čopu do Užhorodu a dále přes Užocký průsmyk do Lvova zůstala na sovětském území.

¹⁶ Tato hranice je totožná s historickou hranicí mezi Uherským královstvím a Polskem, resp. v rámci Rakousko-Uherska s hranicí mezi Uhry a Haličí. Hranice probíhající po hřebeni Karpat a Čornohory je dodnes patrná (na některých místech se zachovaly i původní hraniční kameny).

katolíků), 112 034 pravoslavných, 102 582 židů (osob mojžíšského vyznání), 74 173 evangelíků a 69 262 římských katolíků.¹⁷ Číselný údaj 33 961 „Čecho-slováků“ se týkal především Čechů. V okolí Užhorodu se sice nachází i několik slovenských vesnic, toto obyvatelstvo je však málo početné.

Obyvatelé Podkarpatské Rusi se sami označovali jako Rusíni (Rusyny, Rusnacy).¹⁸ I tento pojem vyžaduje objasnění, protože bývá používán v různých významech. Slovanské obyvatelstvo Podkarpatské Rusi samo sebe označovalo (a často i dnes označuje) ve svém jazyku za „rus’ke“ (рус’ке), na východním Slovensku a ve Vojvodině také jako „rusnacke“, a území, které obývalo, za Rus’ (Русь). Adjektivní forma „rus’ki“ „rus’ka“ (рус’ки, рус’ка) se objevuje v názvech několika meziválečných politických stran a různých organizací. Na východním Slovensku existuje řada obcí, které mají v názvu adjektivum „ruský“ (resp. „ruská“, „ruské“), např. Ruský Potok, Ruská Bystrica, Ruské Pekľany a další. Rovněž v srbské Vojvodině se nachází vesnice s názvem Ruski Krstur (rusínsky: Ruski Kerestur). Tyto názvy evokují mylnou představu, že jde o něco, co má spojitost s Rusy. (Velko)ruští etnografové a historici ostatně právě těmito názvy dokazovali, že obyvatelstvo je ruské a hovoří jazykem, který je dialektem ruštiny, což od nich potom převzali místní rusofilové. Čelný představitel ruského směru na Podkarpatské Rusi Anton Beskid stál např. v čele Ruské lidové strany (*Русская народная партия*), což byla vlastně odnož Kramářovy národní demokracie. Také část českých politiků podporujících na Podkarpatské Rusi proruský směr (např. národní demokrat Karel Kramář nebo národní socialista Václav Klofáč) ztotožňovala pojem Rusíni s významem „ruská menšina žijící na Podkarpatské Rusi a východním Slovensku“. Obyvatelstvo samo se ale nikdy za Rusy nepovažovalo; jde zde prostě o nedorozumění a určitý jazykový posun. Uvedené názvy obcí na východním Slovensku a ve Vojvodině ve skutečnosti říkají, že v obci žijí (nebo v minulosti žili) Rusíni.

Obyvatelstvo dnešní Ukrajiny a Běloruska, resp. části Litvy, bylo v minulosti označované často jako „ruské“ (rus’ke, рус’ке), ale pod tímto označením si etnografové a jazykovědci i historici různých národů představovali každý něco jiného. Ukrajinští historici a publicisté těmito výrazy rozhodně neměli na mysli, že by obyvatelstvo bylo totožné s etnickými Rusy. V souvislosti s formováním ukrajinské národní identity začal být pojem „rus’ki“ (рус’ки) chápán jako synonymní k pojmu „ukrajinský“ a pojmenování „Rusíni“ jako pouhé starší

¹⁷ Ottův slovník naučný nové doby (OSNND), IV/2, Praha 1937, s. 1156 (heslo: Podkarpatská Rus).

¹⁸ Jak správně konstatuje ve své dizertaci Michal Falat, „pojem ‚Rusín‘ používali i predkovia dnešných Ukrajincoŧ a Bielorusov, poľských Lemkov a dalších pôvodne východoslovenských spoločností“. Viz: FALAT, Michal: Vybrané osobnosti rusínskej politickej elity a ich zápas o autonómiu Podkarpatskej Rusi. Dizertačná práca, strojopis. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove – Filozofická fakulta, 2022, s. 15 (pozn. 22 pod čarou).

pojmenování Ukrajinců. Pojem „Rus“ (Русь) byl v 19. století chápán jako teritorium obývané Rusíny (a tedy Ukrajinci), tedy jako ukrajinské etnické území. Tak např. Mychajlo Hruševskij (1866–1934), autor desetisvazkové syntézy ukrajinských dějin, nazval své dílo „Dějiny Ukrajiny-Rusi“ (Історія України-Руси). Ze ztotožnění pojmů Rusín a Ukrajinec ukrajinský směr potom odvozoval (a i dnes odvozuje), že také obyvatelstvo Podkarpatské Rusi a východního Slovenska, označující se jako „rus’ke“ (руське), je ve skutečnosti ukrajinské. Avšak samotné obyvatelstvo Podkarpatské Rusi a především východního Slovenska se v minulosti za Ukrajince nepovažovalo. K částečné změně začalo docházet až po připojení regionu k Československé republice.

Česká etnografie si s národnostním zařazením podkarpatských Rusínů před první světovou válkou nevěděla příliš rady, protože podle u nás převládajících představ vycházela především z rozboru jazyka. Ve skutečnosti výrazy jako „Ruská národní rada“ (Руська народна рада) a další je možné podle souvislosti chápat jako Ruská národní rada, Rusínská národní rada nebo Ukrajinská národní rada: záleží na tom, kým se vedoucí činitelé cítili být. Před první světovou válkou byla situace ještě komplikována tím, že řada českých etnografů a slavistů pod vlivem ruské imperiální ideologie neuznávala Ukrajince za svébytný národ, ale za „maloruskou“ větev národa ruského. Část filologů dokonce neuznávala ani ukrajinský jazyk a považovala jej za „maloruský“ dialekt ruštiny. Ottův slovník naučný, reprezentující pohled české vědy na přelomu 19. a 20. století, u hesla „Rusíni“¹⁹ odkazuje na heslo „Malorusové“, přičemž zde se uvádí, že jde „o větev velikého národa ruského, nazývající se v Rakousko-Uhersku Rusíny, Rusnaky, adjektivum *rus’kij*, *rusnackij*“. Autor hesla ještě dodává, že „inteligentní Malorusové nazývají se v řeči i v literatuře v Rakousko-Uhersku Rusíny, Rusnaky, adjektivum *ruskij*, *rusnackij*“.²⁰ Rusínské obyvatelstvo v Uhrách klasifikuje jako maloruské, což znamená ukrajinské – ale zároveň tedy vlastně i ruské.²¹ Ani v období první republiky neexistoval jednotný vědecký názor na národnostní identitu podkarpatoruských Rusínů a tato otázka byla – podobně jako otázka existence ukrajinské národnosti – předmětem odborných debat.²² V dodatcích Ottova slovníku naučného z této doby (Ottův slovník naučný nové doby – OSNND) se v hesle „Podkarpatská Rus“ píše o „rusínském obyvatelstvu“, aniž by se autor tímto pojmem hlouběji zabýval.²³ Heslo „Rusíni“ obsahuje odkaz na heslo „Ukrajinci“.²⁴ Třeba mít ovšem na paměti, že příslušný svazek

¹⁹ Ottův slovník naučný (OSN), díl XXII, Praha 1904, s. 131.

²⁰ OSN, díl XVI, Praha 1900, s. 717.

²¹ Tamtéž, s. 717.

²² DUCHÁČEK, Milan: Českoslovenští slavisté v osidlech geopolitiky. In: Soudobé dějiny, roč. 29, 2022, s. 471–511.

²³ OSNND, díl IV, sv. 2, Praha 1937, s. 1157.

²⁴ OSNND, díl V, sv. 2, Praha 1939, s. 850.

vyšel až v roce 1939, a to až po zániku Československa,²⁵ tedy krátce poté, co Podkarpatská Rus získala autonomii a prosadil se zde ukrajinofilský směr. V roce 1939 již také u nás naprostá většina odborníků považovala Ukrajince za svébytný slovanský národ, a nikoliv za „větev velikého národa ruského“. U hesla „Ukrajinci“ je uvedeno, že tito žijí také v Zakarpatí.²⁶ Přes výše uvedené příklady nelze ale říci, že by ukrajinský charakter slovanského obyvatelstva Podkarpatska byl ve třicátých a na počátku čtyřicátých let přijímán v českém prostředí bez výhrad. Otázka národnostní identity Rusínů byla předmětem nejen odborných, ale často i neodborných a čistě politických debat. Současná ukrajinská věda považuje Rusíny za pouhou etnografickou skupinu dělící se dále na tři podskupiny – Bojky, Lemky a Huculy. Částečně odlišné národnostní povědomí připisují ukrajinští etnografové a etnologové historicky odlišnému vývoji regionu.²⁷

Otázce vývoje národní identity slovanského obyvatelstva Podkarpatské Rusi bude věnována pozornost v dalším výkladu. Na tomto místě stačí zatím říci, že už před první světovou válkou, a především potom v meziválečném období, zde mezi sebou soutěžily nejen proudy ruský (velkoruský) a ukrajinský, ale objevil se ještě třetí proud považující slovanské obyvatelstvo Podkarpatské Rusi za svébytný slovanský národ Rusínů, který je odlišný jak od Rusů, tak od Ukrajinců. Tento proud je možné označit jako rusínský a hnutí za uznání Rusínů za svébytný národ s vlastním jazykem a kulturou za „rusinismus“.²⁸ Protože stoupenci tohoto směru zdůrazňují, že Rusíni (v národnostním slova smyslu) jsou původním obyvatelstvem Podkarpatska, je možné o uvedeném směru hovořit také jako o autochtonním.

V 19. století se nečetná rusínská inteligence v naprosté většině případů považovala za příslušníky ruského národa a domnívala se, že jazyk, kterým Rusíni hovoří, je jen lokální formou ruštiny. V meziválečném období se ruský směr a směr považující Rusíny za zvláštní národ začaly postupně sblížovat a na druhé straně především ve třicátých letech se začal vehementně prosazovat směr ukrajinský. Rusofilové i ukrajinofilové tehdy používali filologických a etymologických argumentů, aby dokázali, že rusínské obyvatelstvo je „jejich“. Ukrajinský směr využíval skutečnosti, že místní dialekty jsou blízké ukrajinštině a spisovná ruština je místním lidem bez vyššího vzdělání těžko srozumitelná. Proti tomu ovšem rusofilové namítali, že variabilita ruských dialektů je obrovská, přičemž si „vypomáhali“ i starou velkoruskou teorií o „trojjediném ruském

²⁵ O tom, že díl 5/2 OSNND vyšel až po 15. 3. 1939, svědčí heslo Slovensko, kde je již výklad doveden až ke vzniku samostatného státu – viz tamtéž, s. 1418.

²⁶ OSNND, díl VI, sv. 2, Praha 1943, s. 1310.

²⁷ MRUŠKOVIČ, Viliam: Európa jazykov a národov na prahu tretieho tisícročia. Martin: Matica slovenská, 2008, s. 38.

²⁸ K jazyku Rusínů a jeho kodifikaci viz MRUŠKOVIČ, V.: Europa jazykov a národov, s. 37–38.

národu a jazyku“, podle které i ukrajinština (a samozřejmě také běloruština) je jen „maloruským“ dialektem ruštiny (stejně jako je dialektem ruštiny běloruština). Etymologické argumenty vycházely z pojmenování obyvatelstva, které se samo označovalo jako „ruské“ a které i Maďaři často označovali jako „Magyar Oroszok“, tedy v doslovném překladu: maďarští Rusové. Maďarská etnografie 19. století ovšem ve skutečnosti zpravidla používala dvojjediného označení „Magyar Oroszok-Ruszinok“ nebo „Magyar Oroszok-Ruthének“, což dokazovalo, že mezi „svými“ Rusy (Rusíny) a Rusy z Ruska rozlišují.²⁹

Otázku významu pojmu „rus'ki“ (руськи) jsme již probrali jinde. Je pravda, že dialekty, kterými hovoří slovanské obyvatelstvo jižní strany Karpat, jsou bližší spisovné ukrajinštině než ruštině, ale to samo o sobě ještě nic neznamená. Ostatně, ani ukrajinština (maloruština, jak byla v té době označována) tehdy ještě nebyla definitivně kodifikována a neměla jednotný a všemi uznávaný pravopis.

Všechny uvedené pokusy o určování národnostního charakteru obyvatelstva v tomto období jsou ve skutečnosti problematické. Především je třeba odmítnout podobné pokusy na bázi výzkumu jazyka tamního obyvatelstva. Jazyk národnost neurčuje, známe mnoho národů, které hovoří a především píší stejným jazykem, a přesto mají rozdílnou národní identitu (např. Srbové a Chorvati). Národnost ve skutečnosti není určena nějakými objektivními znaky, ale národnostním vědomím samotných lidí. Toto vědomí je formováno kulturním prostředím, především vědomím společně prožitých dějin a konsensuálním pozitivním či negativním hodnocením různých historických událostí a osobností. Upevňování tohoto konsensu zabezpečuje především škola.³⁰ Tam, kde ještě obyvatelstvo nemá jasné národní vědomí a navíc nechodí do školy (a to byl na počátku 20. století jednoznačně právě případ podkarpatoruských slovanských obyvatel), tam nemůže být ani žádná národnost, existuje tu jen amorfní neuvědomělá masa. Slovanské obyvatelstvo Podkarpatské Rusi v 19. a na počátku 20. století (a ani v době začlenění území do Československa) ve své převážné většině nemělo ještě jasně vyhraněnou národní identitu. Rusíni se vymezovali nábožensky, protože většina byla řeckokatolíky a malá část se hlásila k pravosláví. Náboženství je odlišovalo nejen od židů, ale i od Maďarů, protože ti byli

²⁹ SZABÓ, Oreszt: *A magyar orszokról (Ruthének)*. Budapest: Nemzetiségi ismertető könyvtár, 1913. Vyšlo také slovensky: SZABÓ, Orest: *O uhorských Rusoch (Rusíni)*. V preklade a historickom komentári Lýdia Budayová, Peter Buday, Peter Švorc (eds.). Prešov: Universum, 2022.

³⁰ V podmínkách patriarchální společnosti a uzavřenosti vesnice před zavedením povinné školní docházky tento konsensus v hodnocení historických osobností nahrazuje částečně folklorní epika a historické pověsti. Jejich dopad je ovšem v porovnání s odborným přístupem, který zabezpečuje škola, poměrně slabý a k vytvoření národnostního vědomí sám o sobě nestačí. K tomu viz: РИХЛИК, Ян: *Етнос и фолклор. Българско-чешки фолклорни паралели*. София: Везни 4, 1997/Rychlík, Jan: *Etnos i folklor. Bálgarsko-češki folklorní paraleli*. Sofia: Vezni 4, 1997, s. 29–33.

buď římskými katolíky anebo reformovanými evangelíky (kalvinisty). Necítili se ale ve své většině být ani Rusy, ani Ukrajinci, ba ani Rusíny ve smyslu nějaké nezávislé národní identity, tj. příslušnosti k svébytnému rusínskému národu.

Zatímco ruský (velkoruský) směr postupně slábl, až po roce 1945 zcela zanikl, soupeření ukrajinského a autochtonního rusínského směru (rusinismu) pokračuje do značné míry až dodnes.³¹ Pro etnologa, zkoumajícího procesy formování moderních národů, jsou Rusíni vhodným „studijním materiálem“: proces formování separátního národního vědomí se nám tu totiž odvíjí přímo před očima. Formování Rusínů jako svébytného národa již nepochybně započalo, ale zatím nedospělo do konce a není jisté, zda do výsledné fáze (kdy zde existuje svébytný národ) dojde, či nikoliv. Sledování tohoto procesu a jeho vyhodnocení je proto jedním z cílů této práce.

Historik a etnolog stojí v případě rusínské problematiky před určitým problémem, protože už volba termínů jej objektivně vtahuje do rusínsko-ukrajinského sporu.³² Z tohoto důvodu je nezbytné vysvětlit používání některých pojmů: v této práci používáme pojmy „Rusín“, „rusínský“ pro označení slovanského obyvatelstva Podkarpatské Rusi obecně, bez ohledu na to, za koho se považovalo, a to pro celé období, o kterém kniha pojednává (tedy včetně středověku a raného novověku). Pouze a výhradně v případech, kdy se obyvatelstvo identifikovalo s ukrajinským (popř. ruským) směrem, a má tedy jasnou ukrajinskou (resp. ruskou) národní identitu, používáme pojmy „Ukrajinci“ a „ukrajinský“, eventuálně „Rusové“, „ruský“. Máme-li na mysli pojem Rusín v užším smyslu (tj. stoupence rusinismu), je to v textu výslovně uvedeno. Pojmem „rusínský jazyk“ rozumíme jednak soubor dialektů, kterým obyvatelstvo oblasti mluví, jednak jazyk zaváděný v meziválečném a druhém maďarském období (1939–1944) do škol. Jde-li evidentně o spisovný ruský či ukrajinský jazyk, který byl zaveden do školy nebo nějaké kulturní organizace, pak hovoříme o ruských či ukrajinských školách, ruském či ukrajinském jazyku, ruské či ukrajinské organizaci atd. Jazykové otázky bude rovněž věnována zvláštní podkapitola s ohledem na problematiku úředního jazyka a jazyka zaváděného do škol na Podkarpatské Rusi v československém období.

³¹ Rusky hovořící obyvatelé si ovšem v důsledku připojení k SSSR, kde ruština byla celostátním úředním jazykem, uchovali dřívější jazyková a kulturní práva (viz podrobněji kap. 9). Rusíni jako samostatný národ nebyli v SSSR uznáváni a nejsou jako národ uznáváni ani v současné samostatné Ukrajině, byť jazyk Rusínů byl na sklonku vlády prezidenta Juščenka uznán jako jeden z „místních jazyků Ukrajiny“. Kodifikace rusínštiny sice byla provedena, ale nebyla všeobecně přijata všemi stoupenci rusinismu na Slovensku, Podkarpatské Rusi a v Polsku. Na Slovensku je uznávána jak ukrajinská, tak rusínská národnost a každý se může svobodně rozhodnout, k jaké národnosti se bude hlásit. Spory mezi Rusíny a Ukrajinci proto na veřejnosti probíhají spíše na Slovensku. Hlavní dobou konfliktu jak na Slovensku, tak na Podkarpatské Rusi byla devadesátá leta 20. století.

³² Na tuto skutečnost poukázal Peter Švorc – viz jeho práci *Krajinská hranica medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou*. 2. vydání, Prešov: Universum, 2003, s. 9.

Historiografie prací o Podkarpatské Rusi

Syntetické práce o dějinách Podkarpatské Rusi jsou dosud málo početné. V roce 1973 vyšla v nakladatelství „Karpaty“ v Užhorodě kolektivní monografie s názvem „Cestou ke štěstí“ (Шляхом до щастя), v níž se uvádí, že jde „v sovětské historiografii o první celkovou práci o minulosti a současnosti Zakarpatí“.³³ Zdá se, že tomu tak skutečně bylo. Práce je ovšem zcela poplatná době vzniku, všímá si především sociálních bojů v oblasti, které hodnotí důsledně marxisticky. Obyvatelstvo Zakarpatí je podáváno ve 20. století jako ukrajinské, otázku národnosti v dřívějších dobách autoři raději vůbec vynechali. Zdůrazňují styky oblasti s Kyjevskou Rusí v 10. století.³⁴ Jde nepochybně o politickou manipulaci, protože tyto kontakty byly ve skutečnosti slabé. Připojení oblasti k sovětské Ukrajině je podáváno jako logický výsledek historického vývoje.³⁵

Jediným pokusem o komplexní dějiny Podkarpatské Rusi v češtině jsou práce Ivana Popa, historika pocházejícího z Podkarpatské Rusi, který ale žil až do devadesátých v SSSR a působil v Ústavu pro slovanská studia (Institut slavjanovedenija) v Moskvě. Po rozpadu SSSR se vrátil nejprve do Užhorodu a potom se přestěhoval do České republiky (do Chebu), kde i zemřel. Dějiny Podkarpatské Rusi zpracoval dvakrát. Jednou jako „Dějiny Podkarpatské Rusi v datech“, což je vlastně datovací příručka obsahující dosti obsáhlá hesla,³⁶ a potom jako poměrně stručný (176 stran) monografický text.³⁷ Kniha je v obou případech psána z pohledu uvědomělého Rusína, který se staví kriticky jak k ruské, tak i k ukrajinské orientaci. Přes omezený rozsah jde o přínosné dílo.

V zahraničí věnoval Podkarpatské Rusi velkou pozornost Paul Robert Magocsi (Magočij, Pavlo Robert), pozdější dlouholetý (nyní emeritní) profesor na kanadské Torontské univerzitě, kde se stal vedoucím katedry ukrajinských studií (Chair of Ukrainian Studies). Magocsi, po rodičích původem Rusín z Podkarpatské Rusi (byť sám se narodil v USA), se již ve své dizertaci zabýval problematikou identity podkarpatoruského obyvatelstva³⁸ a tématu Rusínů se věnoval opakovaně i později.³⁹ Je autorem velké monografie o dějinách Rusínů, která

³³ АРСЕНТЬЄВ, Микола В et al.: Шляхом до щастя. Нариси історії Закарпаття. Ужгород: Карпати, 1973, с. 2.

³⁴ Тамтєж, s. 12.

³⁵ Тамтєж, s. 165–166.

³⁶ POP, Ivan: Dějiny Podkarpatské Rusi v datech. Praha: Libri, 2005.

³⁷ POP, I.: Podkarpatská Rus. Praha: Libri, 2005.

³⁸ Rozšířenou tištěnou verzi Magocsiho dizertační práce viz: MAGOCSI, Paul Robert: The Shaping of a National Identity: Subcarpathian Rus' 1848–1948. Cambridge: Harvard University Press, 1978.

³⁹ MAGOCSI, P. R.: The Language Question Among the Subcarpathian Rus. 2. ed., Fairview, Carpatho Rusyn Research Center, 1987, týž: The People from Nowhere: an Illustrated History of Carpatho Rusyns. Užhorod: Vasil Paďak, 2007 (vyšlo také ukrajinsky, slovensky a česky), týž: Rusíni a jejich vlast., Praha: Česká expedice 1996, týž: The Birth of a New Nation or the Return of an Old Problem? The Rusyns of East Central Europe. In: Acta Ethnographica Hungarica, 42, 1997,

byla přeložena i do slovenštiny.⁴⁰ V této monografii je i celkem vyčerpávající bibliografie regionu, ovšem primárně v angličtině.⁴¹

Dějiny Židů na Podkarpatské Rusi se na Slovensku zabýval Peter Švorc, autor monografie o Židech na východním Slovensku a Podkarpatské Rusi na počátku 20. století a v prvních letech Československé republiky.⁴² Problematiku Židů na Podkarpatské Rusi autor zpracoval částečně už dříve ve studii *Židia na Podkarpatskej Rusi a československý štát v medzivojnovom období*.⁴³ V zahraničí se uvedenou problematikou nejintenzivněji zabýval izraelský historik Yeshayahu Andrej Jelinek, původem ze Slovenska. Jelinek je autorem syntetické práce „The Carpathian Diaspora“,⁴⁴ nicméně problému Židů na Podkarpatsku se věnoval už dříve v několika studiích.⁴⁵ Jelinek využil především materiálů uložených v archívech v Izraeli a v Maďarském ústředním archívu (Magyar országos léveltár) v Budapešti.⁴⁶ Využil také místní židovský tisk v jidiš a tiskoviny sionistů v ivritu (moderní hebrejštině). Do své práce zapracoval také výsledky dílčích studií a populární články o židovských obcích na Podkarpatské Rusi vydaných v Maďarsku a v Československu, a také v Izraeli. Tyto studie jsou ovšem publikovány v hebrejštině, a proto jsou pro běžného badatele nepřístupné.⁴⁷ Jelinkova práce v angličtině je tak vedle přehledové třísvazkové práce „The Jews of Czechoslovakia“⁴⁸ (která se ovšem Podkarpatskou Rusí zabývá jen okrajově) dodnes základním zdrojem pro poznání vývoje židovské

No 1–2, s. 119–138; MAGOCSI, Paul Robert: *The Shaping of a National Identity: Subcarpathian Rus' 1848–1948*. Cambridge: Harvard University Press, 1978. Vyšlo též v ukrajinštině: MAGOČIJ, Pavlo Robert/ Марочій Павло Роберт: *Формування національної самосвідомості: Подкарпатська Русь* Formuvannja nacional'noj svidnosti: Pidkarpats'ka Rus' 1848–1948. Užhorod: Polyčka Karpats'kogo kraju, 1994.

⁴⁰ MAGOSCI, P. R.: *With their Backs to the Mountains. The history of Carpathian Rus' and Carpathian Rusyns*. Budapest – New York: Central European University Press, 2015 – též slovensky: *Chrbtom k horám. Dejiny Karpatskej Rusi a karpatských Rusínov*. Prešov: Universum, 2016.

⁴¹ MAGOCSI, P. R.: *Chrbtom k horám*, s. 513–556.

⁴² ŠVORC, Peter: *Budapest or Prague? Jews in Eastern Slovakia and Subcarpathian Rus' at the turn of the 20th century*. Prešov: Universum, 2020.

⁴³ ŠVORC, P.: *Židia na Podkarpatskej Rusi a československý štát v medzivojnovom období*. In: *Česko-slovenská historická ročenka 2001*. Brno 2001, s. 59–78.

⁴⁴ JELINEK, Yeshayahu A.: *The Carpathian Diaspora. The Jews of Subcarpathian Rus' and Mukachevo 1848–1948*. New York: Columbia University Press, 2007.

⁴⁵ JELINEK, Y. A.: A „Carpatho-Rus“ Jewry: The Last Czechoslovakian Chapter, 1944–1949. In: *Shevut*, No 1.–2, Tel Aviv – Beer-Sheva, 1995, s. 265–295; týž: *Maďari a Židia na Podkarpatskej Rusi v době druhej svetovej vojny*. In: *Česko-slovenská historická ročenka*, 2001, s. 105–114.

⁴⁶ Podle osobního sdělení autorovi této knihy sám Jelinek Podkarpatskou Rus nikdy nenavštívil. V seznamu použitých archivů je nicméně uvedena i pobočka Státního archívu Zakarpatské oblasti (DAZO) v Berehovu – viz *The Carpathian Diaspora*, s. 381.

⁴⁷ *Soupis* viz tamtéž, s. 383–391.

⁴⁸ *The Jews of Czechoslovakia. Historical Studies and Surveys*. 3 vols. New York – Philadelphia: The Jewish Publication Society of America, 1968–1984.

komunity v 19. a první polovině 20. století. Velkou pozornost Jelinek věnoval pronásledování židovského obyvatelstva v době maďarské vlády 1939–1944 a deportacím na jaře 1944.⁴⁹

Je samozřejmé a logické, že v českém a slovenském prostředí byla vždy pozornost věnována hlavně období, kdy Podkarpatská Rus byla součástí Československa. Práce o připojení Podkarpatské Rusi a situaci v této zemi vznikaly již v meziválečném období.⁵⁰ Řada prací si pak všímala politického, hospodářského a sociálního rozvoje v rámci Československé republiky.⁵¹ Byly publikovány i vzpomínky účastníků na události let 1918–1920.⁵² Podkarpatská Rus byla ztvárněna v literatuře i reportážích českých spisovatelů, z nichž mnohé mají i dnes svou vypovídací hodnotu.⁵³ V meziválečné době také vycházely monografie týkající se jednotlivých oblastí Podkarpatské Rusi, a rovněž řada turistických průvodců.⁵⁴

Po roce 1945, respektive zejména po roce 1948, z pochopitelných důvodů nebyl příliš velký zájem o studium dějin tohoto regionu, protože nebylo politicky vhodné připomínat, že toto území někdy patřilo k Československu.

⁴⁹ The Carpathian Diaspora, s. 241–321.

⁵⁰ NEČAS, Jaromír: Ukrajinská otázka. Brno 1918 (tato práce vyšla ještě na sklonku existence Rakouska-Uherska), týž: Prosim za jeden slovanský národ, Brno 1919, týž: Uherská Rus a česká žurnalistika. Užhorod 1919, týž: K připojení podkarpatské Rusi k Československé republice. In: Naše doba, 1929, s. 452–456, KORDUBA, Myron – GOZDAWA, O.: Uherská Ukrajina. Kyjev – Praha: Čas, 1919, KROFTA, Kamil: Podkarpatská Rus a Československo. Praha 1935 (2. nezměněné vydání česká expedice, Praha 1995), RAUŠER, Alois: Připojení Podkarpatské Rusi k Československé republice. In: ZATLOUKAL, Jaroslav (ed.): Podkarpatská Rus. Otázky politické, hospodářské, sociální historické. Bratislava: Klub přátel Podkarpatské Rusi, 1936, s. 60–72, HATALAK, Petr.: Jak vznikla myšlenka připojení Podkarpatskou Rus k ČSR. Užhorod 1936.

⁵¹ BRANDEJS, Jan: Vývoj politických poměrů na Podkarpatské Rusi v období 1918–1935. In: ZATLOUKAL, J. (ed.): Podkarpatská Rus, s. 72–90, DRAHNÝ, Václav: Podkarpatská Rus. Její přírodní a zemědělské poměry. Praha 1921, MACHÁČEK, Ladislav: Hospodářsko-technické problémy Podkarpatské Rusi. In: ZATLOUKAL, J. (ed.): Podkarpatská Rus, s. 107–117, KUBYJOVIČ, Vladimír (Volodymyr): Pastýřský život na Podkarpatské Rusi. In: ZATLOUKAL, J. (ed.): Podkarpatská Rus, s. 117–128, JIRKOVSKÝ, Josef: Pozemková reforma na Podkarpatské Rusi. In: ZATLOUKAL, J. (ed.): Podkarpatská Rus..., s. 145–149 (dále cit. jen jako „Podkarpatská Rus“), ŠPÁLA, František J.: Domácký průmysl na Podkarpatské Rusi. In: Podkarpatská Rus, s. 152–158, MIKULANINEC, Štěpán (Stepan): Zdravotnictví a sociálně zdravotní poměry na Podkarpatské Rusi. In: Podkarpatská Rus, s. 168–173, REICH, Eduard: Zemědělské školství a vyučování na Podkarpatské Rusi. In: Podkarpatská Rus, s. 266–269, WIESNER, František: Z přírodního bohatství Podkarpatské Rusi. In: Podkarpatská Rus, s. 319–322.

⁵² КАМИНСКИЙ, Йосиф: История центральной русской народной рады. Ужгород 1928/Каминский, J.: Istorija centralnoj ruskoj narodnoj rady. Užhorod 1928, РУСАК, Юлий: Воспоминания. Ужгород 1938/Rusak, J.: Vospominanija. Užhorod 1938.

⁵³ Viz zejména: OLBACHT, Ivan: Hory a staletí. Praha: Melantrich, 1934 (více vydání).

⁵⁴ KADLEC, Karel: Podkarpatská Rus. Praha 1920, CHMELAŘ, Josef – KLÍMA, Stanislav – NEČAS, Jaromír: Podkarpatská Rus. Praha: Orbis, 1923, KOCHANYJ-GORALČUK, Kiril.: Podkarpatská Rus v minulosti a přítomnosti. Praha 1931.

Problematice připojení Podkarpatské Rusi a jejímu sociálnímu rozvoji se ale věnovali sovětští historici, především ukrajinští. Jejich pohled na důvody připojení území k Československu byl samozřejmě politicky utilitární: na Podkarpatské Rusi (Zakarpatské Ukrajině) proběhla již v roce 1919 socialistická revoluce (v rámci revoluce v Maďarsku) a byla zde nastolena sovětská moc. Za účelem zabránění rozvoje revoluce imperialistické síly Dohody souhlasily s připojením území k Československu, v čemž měly podporu místní buržoazie.⁵⁵ Prakticky ve všech pracích se objevuje tvrzení, že k připojení Podkarpatské Rusi k Československu došlo proti vůli domácího obyvatelstva, zatímco připojení k Ukrajinské SSR v roce 1944 je naopak vydáváno za vůli lidu.⁵⁶ Dnes již nelze říci, do jaké míry tato tvrzení vyjadřovala skutečně názor autora a do jaké šlo o nutnou „úlitbu bohům“. Pokud jde o meziválečné období, sovětští historici je opět líčili především jako období sociálních bojů vedených komunisty. Vyzdvihovala byla také účast části místního obyvatelstva v bojích maďarské rudé armády.⁵⁷ V pracích se důsledně hovoří o místním obyvatelstvu jako o ukrajinském. Důvody byly dva: jednak oficiální sovětská etnologie až do šedesátých let vycházela ze Stalinovy definice národa, který byl definován objektivními znaky⁵⁸, přičemž byla zcela ignorována otázka subjektivního vědomí každého člověka, která je ve skutečnosti rozhodující. Druhý důvod byl politický: jen pokud bylo obyvatelstvo

⁵⁵ ШЕВЧЕНКО, Ф. П.: Боротьба за Радянську владу на Закарпатській Україні. Київ 1950/Ševčenko, F. P.: Borotba za Radjanskuju vladu na Zakarpatskoj Ukrajinі. Kyjiv 1950, МЕЛЬНИКОВА, Ирина Николаевна: Как была включена Закарпатская Украина в состав Чехословакии в 1919 году. Ученые записки Института славяноведения, т. III., Москва 1951/Meľnikova, I. N.: Kak byla vključena Zakarpatskaja Ukrajina v sostav Čechoslovakiji v 1919 g.? Učenyje zapiski Instituta slavianovedenija, t. III, Moskva 1951, УСЕНКО, Виталий Василевич: Вплив Великої Жовтвеної соціалістичкої революції на розвиток революційного руху в Закарпатті в 1917–1919 роках. Київ 1955/Usenko, V. V.: Vplyv veľikoj Žovtvenoj socialističkoj revoluciji na rozvytok revolucijnoho ruchu v Zakarpattі v 1917–1919 rr. Kyjiv 1955.

⁵⁶ Viz např. už zmíněnou práci Mikoly Arsentjeva a kol. „Cestou ke štěstí“ – АРСЕНТЬЄВ, Микола В.: Шляхом до щастя. Нариси Історії Закарпаття. Карпати, Ужгород 1973/Šljachom do šťastja. Narysy Istorii Zakarpattja. Karpaty, Užhorod 1973, s. 94, s. 171–172 (dále cit. jen jako „Šljachom do šťastja“). Jednoznačně ideologické hodnocení je zřejmé už z porovnání názvu kapitoly o československém období s názvem kapitoly o letech 1944–1973: „Léta československého buržoazního panství“ (Roki čechoslovackogo buržuaznogo panuvannja – s. 97–123), zatímco období let 1944–1945 je nazváno „V jednotné rodině sovětských národů“ (V edinnij simji radjanskych narodiv – s. 162–176).

⁵⁷ Přehled hlavních ukrajinských a ruských prací na toto téma a jejich hodnocení viz DANILÁK, Michal: Ukrajinská historiografie po 2. svetovej vojne o dejinách Podkarpatskej Rusi. In: Česko-slovenská historická ročenka. Brno 1997, s. 21–24. Ohledně historiografie Podkarpatské Rusi viz též: ДАНИЛЮК, Д. Д.: Історіографія Закарпаття в новітні час (1917–1985), Львів 1987/Daniljuk, D. D.: Istoriografija Zakarpattja v novitnij čas (1917–1985), L'viv 1987, též ГРАНЧАК, Иван – БАЛАГУРІ, Едуард. – ГРИЦАК, Иван. – Илько, Васил. – ПОП, Иван.: Нариси історії Закарпаття. Ужгород: Ужгородський державний університет / Hrančak, I. – Balahuri, E. – Hrycak, I. – Il'ko, V. – Pop, I.: Narysy Istorii Zakarpattja, Užhorod: Užhorodski Deržaven Universytet, 1995, s. 12–26.

⁵⁸ STALIN, Josif Visarionovič: Spisy. Zv. 2, Bratislava 1954, s. 303.

jednoznačně označeno za ukrajinské, bylo možno odůvodnit připojení Podkarpatské Rusi k sovětské Ukrajině v roce 1944 (formálně 1945).⁵⁹

Návrat Podkarpatské Rusi do české a slovenské historiografie byl velmi pozvolný. V padesátých letech byly nejprve přeloženy do češtiny nebo slovenštiny některé práce, které původně vyšly v SSSR.⁶⁰ Vlastní práce se objevují teprve od konce padesátých let. Hodnocení jednotlivých událostí je zcela shodné s pohledy sovětských historiků, což s ohledem na politické poměry v tehdejším Československu jistě není nijak překvapující. Vojenský historik Miroslav Rázek se věnoval vojenskému aspektu bojů na Podkarpatské Rusi proti Maďarské republice rad, přičemž v souladu s dobovým hodnocením stál samozřejmě jednoznačně na straně maďarských komunistů přinášejících v této interpretaci podkarpatoruskému lidu revoluci a pokrok.⁶¹ Některé závěry jsou přesto kuriózní. Rázek např. napsal, že „vpád československých vojsk na Zakarpatsko uvítala jediné místní nacionalistická buržoazie“,⁶² aniž si zřejmě uvědomil, že v roce 1919 se o žádné rusínské buržoazii nedá hovořit a maďarská buržoazie v podkarpatoruských městech československé vojsko rozhodně nevítrala. V linii sovětských autorů jsou plně i práce Jána Plevy a Ivana Krempy, které se věnují především komunistickému hnutí na Podkarpatské Rusi.⁶³ Krempa uveřejnil v roce 1978 i samostatnou studii věnovanou připojení Podkarpatské Rusi k Československu.⁶⁴ Linie je obdobná jako u studie I. Meľnikové vydané o více než dvě desetiletí dříve: připojení Podkarpatské Rusi k Československu je opět posuzováno primárně z hlediska tehdejší komunistické revoluce v Uhrách (Maďarské republiky rad), čili jako zásah československé buržoazní vlády proti revolučnímu hnutí. Krempa na rozdíl od Rázka ovšem lépe využil původní prameny z československých archivů a rovněž volil obezřetnější formulace ohledně vztahu místního obyvatelstva k československé moci. Poněkud

⁵⁹ Oficiální interpretace připojení Podkarpatské Rusi viz EBCEEВ, Иван Федорович: Народные комитеты Закарпатской Украины – органы государственной власти (1944–1945 гг.) Москва 1954/Jevsejev, I. F.: Narodnyje komitety Zakarpatskoj Ukrainy – organy gosudarstvennoj vlasti (1944–1945 gg.). Moskva 1954.

⁶⁰ MEĽNIKOVA, I. N.: Ako bola Zakarpatská Ukrajina včleněná v r. 1919 do Československa. In: Sovětská věda, Historie, roč. II, 1952, s. 615–643. JEVSEJEV, I. F.: Z dějin Zakarpatské Ukrajiny. Praha 1956 (jde o překlad ruské knihy o národních výborech na Zakarpatské Ukrajině uvedené v předešlé poznámce).

⁶¹ RÁZEK, Miroslav: Okupace Zakarpatské Ukrajiny československým vojskem na jaře 1919. Historie a vojenství, 1960, č. 1, s. 51–87.

⁶² Rázek, M.: cit. práce, s. 84.

⁶³ PLEVA, Ján: Príspevok k dejinám boľševizácie KSČ na Slovensku a na Zakarpatsku. Bratislava 1962, KREMPA, Ivan: K prosincové stávkce roku 1920 a založení KSČ na Zakarpatské Ukrajině. Praha 1958, týž: Příspěvek ke vzniku KSČ na Zakarpatské Ukrajině. Praha 1970, týž: Za internacionálnu jednotu revolučního hnutí v Československu. Podiel slovenského a zakarpatského robotníckeho hnutia na vzniku KSČ. Bratislava: Pravda, 1975.

⁶⁴ KREMPA, I.: Připojení Zakarpatské Ukrajiny k Československu. Československý časopis historický, roč. 26, 1978, č. 5, s. 713–739.

dvojznačně a opatrně napsal, že „o osudu Zakarpatska bylo rozhodnuto bez lidu a proti vůli lidu“. ⁶⁵ Tato ideologická floskule obsahovala ve skutečnosti jeden správný postřeh, totiž, že rusínské obyvatelstvo bylo s ohledem na převládající ngramotnost a neustálé střídání vlád v letech 1918–1920 pasivní. Krempova studie byla na dlouhou dobu poslední větší prací na téma Podkarpatské Rusi. Teprve v roce 1988, v době československé „perestrojky“, se objevila studie P. Mosného o problematice autonomie tohoto území. ⁶⁶

Kromě zapojení Podkarpatské Rusi byla českou a slovenskou historiografi pozornost věnována částečně také vzniku autonomní vlády Podkarpatské Rusi, vídeňské arbitráži a zániku republiky, tj. březnovým událostem roku 1939. ⁶⁷ Vídeňská arbitráž byla předmětem řady prací slovenských historiků, kteří ji ovšem zkoumali jen z hlediska územních ztrát Slovenska. Zatímco ukrajinská (sovětská) historiografie věnovala poměrně velkou pozornost období maďarské vlády na Podkarpatské Rusi během druhé světové války a tamnímu odboji (který často přeceňovala), čeští a slovenští historici se tomuto problému raději vyhýbali. ⁶⁸ Jeho zpracování by ostatně ani nebylo technicky možné, protože pro zahraniční badatele byly archivní prameny z Podkarpatské Rusi nacházející se na sovětském území nepřístupné. ⁶⁹

Po rozpadu Sovětského svazu a vzniku samostatné Ukrajiny došlo samozřejmě i v ukrajinské historické literatuře k přehodnocení některých kategorických soudů. V rámci samostatné Ukrajiny je dnes logicky akcentována myšlenka ukrajinské státnosti, která je hledána i v rámci vývoje Podkarpatské Rusi. Dějiny Ukrajiny před druhou světovou válkou jsou pojímány jako dějiny Ukrajinců v různých státních útvech (na sovětské Ukrajině, tj. v rámci SSSR, v Polsku, Československu a Rumunsku). Zapojení Podkarpatské Rusi do Československa v roce 1919 je zpravidla hodnoceno jako v dané situaci optimální řešení. ⁷⁰ Z hlediska státoprávního vývoje Ukrajinců je proto v zásadě pozitivně hodnoceno

⁶⁵ Tamtéž, s. 724.

⁶⁶ MOSNÝ, Peter: Vývoj právnej úpravy autonómneho postavenia Zakarpatskej Ukrajiny v predmnichovskej ČSR. In: *Nové obzory*, 30, 1988, s. 31–49.

⁶⁷ LUKEŠ, František: *Podivný mír*. Praha: Svoboda, 1968, s. 240–247, FANO, Štefan: *Zakarpatská Ukrajina v politických kalkuláciách susedných štátov v období Mníchova po marec 1939*. Slovenské štúdie – Historia, 1971, s. 61–69, КОБАЧ, Андрей: Становище закарпатських Українців (Русинів) і занепад першої ЧСР. Наукової збірник Музея української культури у Свіднику, 1972, kn. 1/ Kovač, Andrej: Stanovyšče zakarpats'kych Ukrajiniv (Rusiniv) i zanepad peršoj ČSR. In: *Naukovej zbirnyk Muzeja ukrajins'koj kultury u Svidniku*, 1972, kn. 1, s. 7–35.

⁶⁸ O ukrajinských a ruských pracích na toto téma viz DANILÁK, M.: cit. práce, s. 25.

⁶⁹ Autor této práce se měl možnost o tom sám přesvědčit na konci osmdesátých let 20. století, tedy již v době sovětské „perestrojky“. Pobočka Státního archívu Zakarpatské oblasti v Berehově byla kromě toho nepřístupná už z toho důvodu, že město Berehovo se nacházelo v pohraničním pásmu (i když šlo o hranici se spřáteleným Maďarskem!) a cizinci do něj neměli bez zvláštního povolení přístup.

⁷⁰ ГРАНЧАК, Іван – БАЛАДУРИ, Едуард – ГРИЦАК, Іван – ІЛЬКО, Васил – ПОП, Іван: *Нариси історії Закарпаття. Том 2 (1918–1945)*, Ужгород: Ужгородський Державний Університет –

také období autonomie Podkarpatské Rusi (1938–1939): autonomie je chápána jako forma ukrajinské státnosti.⁷¹ Velmi podrobný chronologicky seřazený výklad o období autonomie podávají např. Mykola Veges (Vegeš) a Serhij Fedaka, přičemž připojená bibliografie zahrnuje úctyhodných 3316 položek.⁷² Anexe Podkarpatské Rusi do SSSR je v ukrajinské historiografii zpravidla vnímána rozporně. Ukrajínští historici sice v zásadě uznávají, že rozhodnutí prvního sjezdu Národních výborů Zakarpatské Ukrajiny z 26. listopadu 1944 o připojení oblasti k sovětské Ukrajině mělo legitimitu více než problematickou, na druhé straně ale zpravidla oceňují skutečnost, že tímto aktem bylo dokončeno sjednocení Ukrajinců do jediného celku – byť jen v rámci Ukrajinské sovětské socialistické republiky.

Uceleným pokusem o nový ukrajinský pohled na dějiny Podkarpatské Rusi v československém (ale také válečném maďarském) období je druhý díl práce *Narysy istorii Zakarpattja* (Náčrt dějin Zakarpatska) vydaný v Užhorodě 1995. Autorský kolektiv pod vedením Ivana Hrančaka se snažil o maximální objektivitu.⁷³ Na rozdíl od starších prací autoři vidí československé období z hlediska vývoje oblasti celkem pozitivně, především ve školské a kulturní oblasti.⁷⁴ Autoři mimo jiné zpochybnili, že by deklarace a žádost o připojení Podkarpatské

Інститут Карпатознавства, 1995/Hrančak, I. – Balahury, E. – Hrycak, I. – Iljko, V. – Pop, I.: *Narysy istorii Zakarpattja*, tom II., Užhorod: Užhorodskij deržavnyj universytet – istytut Karpatoznavstva, 1995, s. 105.

⁷¹ БОЛДИЖАР, М.: *Закарпаття між двома світовими війнами*. Ужгород 1993/ Boldyžar, M.: *Zakarpattja miž dvoma svitovymy vijnamy*. Užhorod 1993. Rozbor ukrajinských prací z období po rozpadu SSSR viz DANILÁK, M.: cit. práce, s. 26–27; ВИДНЯСЬКИЙ, Степан: *Карпатська Україна як етап українського державотворення*. In: *Український історичний журнал/ Vidnjanskij, Stepan: Karpats'ka Ukraina jak etap ukrains'kogo deržavotvorennija Ukrain's'kyj istoričnyj žurnal*, 2019, №2, s. 68–94. týž: *Закарпаття: від "землі без імені" до власної державності – Карпатської України*. Україна-Європа-Світ. Міжнародний Збірник наукових праць, Випуск 13/*Zakarpattja vid „zemli bez imeni“ do vlasnoi deržavnosti – Karpats'koi Ukrainy*. Ukraina – Evropa – Svit. Mižnarodnonyj Zbirnyk naukovych prac', випуск 13/, 2014, s. 111–126, ДЕЛЕГАН, Михайло: *Карпатська Україна – важлива складова українського державотворення*. In: *Науковий збірник, випуск XVIII–XIX, Закарпатський обласний краєзнавчий музей імені Тиводара Легоцького, Ужгород/Delegan (Delehan), Mychajlo: Katpats'ka Ukraina – važliva skladova ukrains'kogo deržavotvorennja*. In: *Naukovyj zbirnyk, випуск XVIII–XIX, Zakarpats'kyj oblasnyj kraєznavčyj muzej imeni Tyvodara Lehoc'koho, Užhorod/ 2019, s. 97–106*.

⁷² ВЕГЕШ, Микола – ФЕДАКА, Сергій: *Державотворчі процеси у Карпатській Україні (1938–1939). Хронологія подій. Бібліографія*. Ужгород: Ужгородський Національний Университет/Veges (Vegeš), Mykola – Fedaka, Serhij: *Deržavnotvorčij procesy u Krapts'koi Ukrainy*. Chronologija podij. Bibliografija. Užhorod: Užhorod's'kyj Nacionalnyj Universytet/ 2021, s. 133–434. Soupis ovšem obsahuje i různé časopisecké články a práce nemající přímou souvislost s obdobím podzim 1938 – jaro 1939.

⁷³ ГРАНЧАК, І. – БАЛАДУРИ, Е. – ГРИЦАК, І. – ІЛЬКО, В. – ПОП, І.: *Нариси історії Закарпаття*. Том 2 (1918–1945), Ужгородський Державний Університет – Інститут Карпатознавства, Ужгород 1995. Dále citováno jen jako: *Narysy Istorii Zakarpattja II*.

⁷⁴ *Narys Istorij Zakarpattja II.*, s. 349–361.

Rusi k Sovětské Ukrajině, schválená na sjezdu delegátů národních výborů v Mukačevu 17. listopadu 1944, vznikla skutečně na sjezdu a docházejí k závěru, že byla vytvořena předem v Moskvě.⁷⁵ Další práci na toto téma vydal Ústav slovanských studií (Institut slavjanovedenija – IS) Ruské akademie věd v moskevském nakladatelství Evropa. Jde o knihu Andreje Puškaše „Civilizacija ili barbarstvo. Zakarpattje 1918–1945“.⁷⁶ Těžko říci, proč si autor vybral právě takovýto název a co tím vlastně chtěl říci. Autor⁷⁷ bohatě čerpal z maďarské literatury a budapeštských archivů, nicméně literaturu českou a slovenskou využil v minimální míře a materiály z českých archivů nepoužil vůbec. Práce, která je částečně polemikou s „Narysy istorii Zakarpattja“, je nepochybně cenná, především pokud jde o výklad událostí let 1918–1919 a horthyovského období (1939–1944). Autor se snažil o objektivní pohled na horthyovskou éru, nicméně v popisu československého období místy mechanicky převzal některá hodnocení autorů sovětské éry, včetně naprosto nepodloženého tvrzení o snaze pražské vlády čechizovat Podkarpatskou Rus.⁷⁸ Obhajuje také problematické tvrzení o spontánní vůli obyvatelstva po spojení se Sovětskou Ukrajinou na podzim 1944. Kromě toho práce obsahuje i některé faktografické chyby tam, kde se autor dotýká českých a slovenských dějin.⁷⁹

Komplexním pohledem na první období sovětské Ukrajiny (léta 1944–1950) je monografie Vasyla Miščanina s názvem „Radjanizacija Zakarpattja“ (Sověťizace Zakarpatska), vydaná Užhorodskou národní univerzitou v roce 2018.⁸⁰ Práce je založena na pečlivém archivním výzkumu, především ve Státním oblastním archivu Zakarpatské oblasti (Державний архів Закарпатської області/Državnyj archiv Zakarpatskoj oblasti – ДАЗО/DAZO).

⁷⁵ Tamtéž, s. 596.

⁷⁶ ПУШКАШ, Андрей: Цивилизация или варварство. Закарпатье 1918–1945. Москва: Издательство Европа, 2006. Dále název citován v přepisu latinkou: Puškaš, A.: Civilizacija ili varvarstvo. Zakarpattje 1918–1945. Moskva: Izdatel'stvo Evropa, 2006.

⁷⁷ Dnes již nežijící Puškaš se podle svědectví Jeleny Pavlovny Serapionové, své spolupracovnice v IS, považoval za Ukrajince, byť jeho jméno a také dobrá znalost maďarštiny a maďarské historiografie by spíše svědčily o jeho maďarském nebo alespoň smíšeném maďarsko-ukrajinském původu.

⁷⁸ Tamtéž, s. 97–98.

⁷⁹ Autor na s. 21 uvádí nesprávné datum vystoupení českých poslanců na říšské radě s deklarací o nutnosti spojení českých zemí se Slovenskem (29. 5. 1917 místo správného 30. 5. 1917) a nesprávné datum podpisu Pittsburské dohody (13. 5. 1918 místo správného 30. 5. 1918), na s. 20 zaměnil Český komitét zahraniční, založený v Londýně už roku 1915, s Československou národní radou, vzniklou o rok později v Paříži (uvádí rok 1916 jako rok vzniku České národní rady – instituce s takovým názvem ale v exilu neexistovala). Omylem je uvedeno, že Jihoslovanská národní rada vznikla 16. 8. 1918 v Lublině, místo v Lublani (s. 22).

⁸⁰ МИЩАНИН, Василь: Радянiзацiя Закарпаття 1944–1950 рр., Ужгород: Ужгородський Національний Університет/ Miščanin, Vasyl: Radjanizacija Zakarpattja 1944–1950. Užhorod: Užhorodskij nacionalnyj universytet/, 2018.

Mnohem menší pozornost byla naproti tomu vždy věnována ekonomickým otázkám a otázkám sociálního a kulturního vývoje, resp. problematice proměn národnostní identity slovanských obyvatel oblasti. V uvolněnější atmosféře druhé poloviny šedesátých let vznikla o hospodářských a sociálních poměrech studie Vlastislava Kroupy.⁸¹ Práce je poplatná době, nicméně obsahuje čísla a statistické údaje použitelné i dnes. Kroupova práce byla na dlouhou dobu první a současně i poslední prací na toto téma. Počátkem roku 1993 byla na Filozofické fakultě Univerzity Komenského obhájena disertační práce Juraje Žadanského s názvem *Hospodársky a sociálny vývoj Podkarpatskej Rusi*, která je podle všeho jedinou monografií na uvedené téma. S velkým časovým odstupem – teprve v roce 2022 – vyšla tato práce tiskem.⁸² Žadanský využil řadu dílčích odborných článků o hospodářské situaci Podkarpatské Rusi napsaných v meziválečném období.⁸³ Pokud jde o hospodářský vývoj Podkarpatské Rusi, došel k závěru, že k podstatnějšímu rozvoji hospodářství v rámci Československa nedošlo, nicméně i tak bylo začlenění oblasti do Československa v dané situaci především pro rusínské obyvatelstvo ideálním řešením.⁸⁴ Žadanského práce, vycházející i z původních pramenů uložených ve Státním archivu Zakarpatské oblasti v Berehovu, je materiálově velmi cenná.

Úloze Čechů na Podkarpatské Rusi byla doposud rovněž věnována poměrně malá pozornost, přičemž hodnocení podléhalo politickým potřebám. Je celkem samozřejmé, že v rámci první republiky byla tato role u nás hodnocena vysoce pozitivně.⁸⁵ Historik a diplomat Kamil Krofta se také snažil najít stopy činnosti Čechů na Podkarpatské Rusi už před rokem 1918, resp. 1914, byť tento pokus je třeba hodnotit jako značně problematický.⁸⁶ Sovětská (sověto-ukrajinská) literatura v poválečném období hodnotila úlohu Čechů v zásadě negativně: objevuje se v ní dokonce absurdní tvrzení o tom, že pomocí českých škol chtěla pražská vláda čechizovat rusínské obyvatelstvo.⁸⁷ Také v českém a slovenském

⁸¹ KROUPA, Vlastislav: Hospodářské a sociální poměry na Zakarpatské Ukrajině v období kapitalistického Československa. In: *Nové obzory*, 9, 1967, s. 66–90.

⁸² ŽADANSKÝ, Juraj: *Hospodársky a sociálny vývoj Podkarpatskej Rusi 1919–1939*. Bratislava: Združenie inteligencie Rusínov Slovenska, 2022.

⁸³ MUSIL, Jaromír (ed.): *Technické práce v zemi podkarpatoruské. Užhorod 1933*. KOCHANNYJ, Cyril: *O Podkarpatské Rusi*. Praha: MŠANO, 1929, též KOCHANNYJ-GORALČUK, Kiril: *Podkarpatská Rus v minulosti a přítomnosti*. Praha: Státní nakladatelství, 1931. Různé drobné články byly publikovány rovněž v Příloze k Úředním novinám civilní správy Podkarpatské Rusi, roč. 1922.

⁸⁴ ŽADANSKÝ, J.: cit. práce, s. 158–160.

⁸⁵ Pozitivně českou úlohu hodnotil v interview pro Lidové noviny počátkem roku 1939 i předseda autonomní podkarpatoruské vlády Augustin Vološin. Také při příležitosti voleb do autonomního sněmu (12. února 1939) se v Lidových novinách objevil úvodník hrdě vyhlášující, že Češi se rozhodně za svou činnost v posledních dvaceti letech nemusejí stydět, ba naopak, mohou být na ni hrdí. Viz *Lidové noviny*, 1. 1. 1939 a 13. 2. 1939, s. 1.

⁸⁶ KROFTA, Kamil: Čechoslováci a Podkarpatská Rus. In: *Podkarpatská Rus*. Praha 1936, s. 19–29.

⁸⁷ Viz např.: ХЛАНТА, Олексій В.: Із історії колоніальної політики чеської буржуазії на Закарпатті в 20 роках XX ст./Chlanta, O. V.: *Iz istorii kolonialnoy polityky čes'koj buržoazii na Zakarpattі в 20 роках XX ст.*

prostředí se znovu objevil zájem o Podkarpatskou Rus a v důsledku tohoto zájmu i pokusy zhodnotit úlohu Čechů v tomto regionu. Jaromír Hořec vydal řadu vzpomínek českých úředníků, finančních strážníků, četníků atd. na své působení na Podkarpatské Rusi. Většině těchto prací ovšem chybí kritický přístup.⁸⁸ Zvláštní zmínku si zaslouží spíše přehledová práce Erika Lukase „Československá ‚kolonizační‘ politika na Podkarpatské Rusi“.⁸⁹ Autor dospěl k názoru, že „ačkoliv československá kolonizační mise na Podkarpatské Rusi nepřinesla dlouho slibovanou samosprávu, položila k ní alespoň základy a to takové, které byly možné jen ve svobodném a demokratickém státě“.⁹⁰ Současní ukrajinští autoři považují roli Čechů za přínosnou, byť nezastírají ani její problematičtější stránky.⁹¹

V České republice neexistuje vědecká instituce, která by se soustavně věnovala dějinám Podkarpatské Rusi. Národní archiv České republiky (NA), kde se Podkarpatskou Rusí zabývá David Hubený, věnoval Podkarpatské Rusi jeden tematický svazek své odborné publikace *Paginae historiae*.⁹² Nakladatelství Univerzity Karlovy Karolinum vydalo v roce 2016 práci Roberta Pejši o prvních letech československého období Podkarpatské Rusi.⁹³ Na Slovensku se problematice věnují pracovníci Prešovské univerzity. Spíše informativní charakter má krátká práce Petra Kónyi popisující region od pravěku do roku 1918.⁹⁴ Moderními dějinami tohoto regionu se zde nyní zabývá hlavně Peter Švorc, autor několika monografií.⁹⁵ Prešovská univerzita uspořádala 9. dubna 1997 ve spolupráci

Zakarpatti v 20-rokách XX. st. In: Наукові записки Ужгородського державного університету / Naukovi zapiski Užhorodského deržavnogo universytetu, 36, Užhorod 1958. Ivan F. Jevsejev popsal „čechizaci“ takto: „Úsilí o čechizaci zesílilo zejména od roku 1935. Čeština byla prohlášena za státní jazyk, v úřadech a v armádě bylo dovoleno mluvit jen česky, na všech středních školách se vyučovalo českému jazyku.“ Viz ЕВСЕЕВ, Иван Ф.: Народные комитеты Закарпатской Украины – Органы государственной власти (1944–1945 гг.) / Народные комитеты Закарпатской Украины – органы государственной власти (1944–1945 гг.). Москва/Moskva 1954. Cit. podle českého překladu: JEVSEJEV, Ivan F.: Z dějin Zakarpatské Ukrajiny. Praha: SNPL, 1956, s. 32.

⁸⁸ Viz např. HOŘEC, Jaromír: Země naděje. Praha: Česká expedice, 1995, PILÁTOVÁ, Agáta: Pod Karpaty svítá: Společnost přátel Podkarpatské Rusi, Praha 1992.

⁸⁹ LUKAS, Erik: Československá „kolonizační“ politika na Podkarpatské Rusi mezi léty 1919–1939. Praha: Masarykovo demokratické hnutí, 2024.

⁹⁰ Tamtéž, s. 166.

⁹¹ Narys Istorij Zakarpattja II., s. 349–361.

⁹² *Paginae historiae*, 23/2, NA, Praha 2015.

⁹³ PEJŠA, Robert: Podkarpatská Rus v Československu 1919–1922. Praha: Karolinum, 2016.

⁹⁴ KÓNYA, Peter: Stručné dejiny Podkarpatskej Rusi (od praveku do roku 1918). Prešov: Metodické centrum, 1996.

⁹⁵ ŠVORC, Peter: Stručné dejiny Podkarpatskej Rusi. II. 1918–1946. Prešov: Metodické centrum, 1996, týž: Zaklata krajina. Podkarpatská Rus 1918–1946, Prešov: Universum, 1996, týž: Zakletá zem. Podkarpatská Rus 1918–1945. Praha: Nakladatelství lidové noviny (NLN), 2007 (české vydání je oproti slovenskému značně rozšířené). Týž: Krajinská hranica medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou (1919–1939). Prešov: Universum, 2003, – 2. rozšířené vydání Bratislava: Združenie inteligencie Rusínov Slovenska, 2023.

s Česko-slovenskou/Slovensko-českou komisí historiků mezinárodní konferenci o Podkarpatské Rusi, jejíž výsledky byly publikovány v Česko-slovenské historické ročence.⁹⁶ Podobná mezinárodní konference se konala v Národním archívu v Praze v roce 2018.⁹⁷

Pozornost Podkarpatské Rusi věnuje z celkem pochopitelných důvodů také maďarská historiografie. Některé práce vznikly ještě před rokem 1918 a v důsledku svého pozitivistického přístupu jsou částečně využitelné i dnes. Tak např. rusínský historik a filolog maďarské orientace Antal (Antonij) Hodinka sepsal dějiny mukačevského řeckokatolického biskupství, přičemž práce je cenná pro poznání starších dějin celého regionu.⁹⁸ V meziválečném období, kdy Hodinka odešel do Maďarska, napsal a vydal také práci o Rusínech v době povstání Františka II. Rákocziho.⁹⁹ V poválečném období byl v Maďarsku podobně jako v Československu zájem o Podkarpatsko nežádoucí, ale po částečném uvolnění poměrů se v šedesátých letech problematice připojení Podkarpatské Rusi k Maďarsku věnovala historička Magda Ádám.¹⁰⁰ Možnosti maďarských historiků bádat o Podkarpatské Rusi byly ovšem do roku 1989 omezeny politickými a ideologickými bariérami podobně, jako tomu bylo u historiků českých a slovenských. Tyto zábrany po roce 1989 padly. V Berehovu byl založen Zakarpatský maďarský ústav Ference II. Rákoczyho spolupracující s univerzitou v Užhorodu a vědeckými ústavy a univerzitami v Maďarsku. S pomocí maďarských institucí vyšlo několik prací vydávaných zpravidla dvojjazyčně, tj. maďarsky a ukrajinsky.¹⁰¹ Mezi nimi je třeba na prvním místě zmínit kolektivní práce maďarských a zakarpatských historiků pod vedením maďarské historičky Csilly Fedinec a ukrajinského historika z Užhorodu Mikoly Vegeše, v době vzniku práce rektora Národní (dříve Zakarpatské) univerzity v Užhorodě, s názvem „Zakarpatsko 1919–2009.“¹⁰² Historička Csilla Fedinec je jinak autorkou řady

⁹⁶ Česko-slovenská historická ročenka 1997, Brno 1997, s. 9–186.

⁹⁷ HUBENÝ, David (ed.): Čtvrt století spolu. Československo a Podkarpatská Rus. Praha: Národní archiv, 2023.

⁹⁸ HODINKA, Antal: A Munkácsi görök-katolikus püspökség története. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1910.

⁹⁹ HODINKA, A.: II. Rákóczi Ferenc fejedelem és a „gens fidelissima“ Pécs, 1937.

¹⁰⁰ АДАМ, Магда: Загарбання Закарпаття гортистською Угорщиною в 1938–1939 рр. In: Шевченко, Ф. (ed.): Українсько-угорські історичні зв'язки. Київ: Научна думка, 1964, c. 78–109/Ádám, Magda: Zagarbannja Yakarpattja gortists'koju Ugorščinoju v 1939–1939 rr. In: ŠEVČENKO, Fedor (ed.): Ukrajinsko-ugors'ki istorični zv'jazky. Kyjev: Naučna dumka, 1964, s. 78–109.

¹⁰¹ Viz např. „Kroniku Zakarpatí“ – Хроніка Закарпаття 1867–2010/Kárpátalja évszámokban 1867–2010, Ужгород/Užhorod: Говерла/Hoverla, 2011.

¹⁰² ВЕГЕШ, Микола – ФЕДИНЕЦ, Чила (eds.): Закарпаття 1919–2009 років. Історія, політика, культура/ Veges (Vegeš), Mykola. – Fedinec, Csila: Zakarpattja 1919–2009 rokov. Istorija, politika, kultura. Ужгород/Užhorod: Ліпа/Lira, 2010 (dále cit jen jako „Zakarpattja“). Původně maďarsky FEDINEC Csilla -VEGES, Mikola: Kárpátalja, 1919–2009. Történelem, politika, kultúra; főszerk. Budapest: Argumentum–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, 2010.

studií a editorkou dokumentů týkajících se maďarské politiky vůči Podkarpatské Rusi, jakož i i prací o Maďarech na Podkarpatské Rusi a kulturním, společenském a politickém vývoji této oblasti.¹⁰³

V sovětském období věnovali ukrajinští historici z politických důvodů pozornost především dějinám dělnického hnutí na Podkarpatské Rusi a činnosti Komunistické strany Československa. Z poměrně hlubokého archivního výzkumu vzešla šestisvazková edice „Cestou Října“ (Шляхом Жовтня) zahrnující období 1917–1946. Přes ideologickou poplatnost době vzniku jde dodnes o užitečnou edici, především k sociálním dějinám regionu.¹⁰⁴ Nikoliv překvapivě je nejselektivnější poslední svazek, týkající se období 1944–1946, kde je připojení Podkarpatska k SSSR líčeno jako spontánní proces reprezentující vůli obyvatelstva.¹⁰⁵

Původní pramennou základnou pro dějiny Podkarpatské Rusi jsou především materiály uložené ve Státním archivu Zakarpatské oblasti (DAZO) v Užhorodu, resp. pobočka tohoto archivu v Berehovu, kde jsou materiály týkající se československého období. Tyto materiály autor prozkoumal společně se svou manželkou Magdalénou Rychlíkovou během několika výzkumných cest podniknutých na Podkarpatsko. Epidemie covidu-19 spojená s uzavřením hranic a pak vypuknutí rusko-ukrajinské války v únoru 2022 bohužel znemožnily v tomto výzkumu pokračovat, a především neumožnily provést zamýšlený výzkum k otázce anexe Podkarpatské Rusi Sovětským svazem v archivech v Kyjevě a v Moskvě. Doposud vydané edice dokumentů nicméně dnes už poskytují dostatek materiálu i k tomto problému. Využity byly také archivní materiály nacházející se v Archivu Ústavu T. G. Masaryka v Praze (AÚTGM), v Národním archivu České republiky v Praze (NA) a Archivu Ministerstva zahraničních věcí ČR (AMZV).

Periodizace

Periodizace dějin Podkarpatské Rusi logicky do značné míry vychází z periodizace uherských dějin. Na počátku stojí prehistorické období, na něž navazuje období sousedství antického Říma a doba „stěhování národů“ až po příchod nejprve Slovanů a potom maďarských kmenů. V další etapě dějiny regionu kopírují

¹⁰³ FEDINEC Csilla: A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája, 1918–1944; Galánta–Dunaszerdahely: Fórum Intézet–Lilium Aurum, 2002.

¹⁰⁴ Шляхом жовтня. Збірник документів. Т. I. – VI. /Шляхом Жовтня. Zbirnyk dokumentiv. I. – VI. Ужгород/Ужгород: Закарпатське обласне видавництво: Книжкове видавництво Карпати/Zakarpats'ke oblastne vydavnytvo – Knižkove vydavnytvo Karpaty, 1957–1967. Šestý svazek, zahrnující období 1944–1946, vyšel již v roce 1965, tedy ještě před pátým svazkem.

¹⁰⁵ Šestý svazek vyšel již v roce 1965, tedy ještě před V. svazkem. Viz recenzi všech svazků od P. R. Magocsiho in: Recenzija, A Reiew of Soviet Ukrainian Scholarly Publications, Cambridge, Mass., vol. II, 1972, No 2, s. 58–86.

uherské dějiny až k roku 1526, tj. k bitvě u Moháče a nástupu Habsburků na uherský trůn. Klíčovou událostí pro další vývoj regionu je nicméně rozdělení Uher na císařské (habsburské) Uhry, Osmany ovládaný Budínský pašalík a polosamostatné Sedmihradsko, závislé na Vysoké portě (Osmanské říši). Území Podkarpatské Rusi totiž zčásti patřilo k části ovládané Habsburky a zčásti k Sedmihradsku. Ze Sedmihradska vycházející stavovská povstání v 17. století se tak částečně odehrávala právě na Podkarpatské Rusi.

Novou etapou dějin regionu je 19. století, konkrétně doba mezi napoleonskými válkami a první světovou válkou. V tomto období totiž dochází k procesu formování novodobých národů, tj. k tzv. „národnímu obrození“. V Uhrách se dotklo všech národů a stranou nezůstali ani Rusíni, byť jejich pokus o emancipaci byl neúspěšný.

Ve dvacátém století lze jako relativně samostatná období vymezit dobu příslušnosti regionu k Československu (1919–1939), opětovně k Maďarsku (1939–1944), Sovětskému svazu (1944–1991) a konečně k samostatné Ukrajině (od roku 1991).

Ediční poznámka

Při psaní práce se vyskytly problémy technické povahy. Šlo především o způsob psaní osobních a zeměpisných názvů a o způsob citace prací napsaných v ruštině a ukrajinštině. Jména některých osob se nám dochovala v různých jazykových mutacích, takže jedno a totéž jméno se vyskytuje často v několika jazykových podobách. Jde jednak o důsledek pomaďaršťování jmen před rokem 1918, ale také o opačný proces („odmaďaršťování“) po roce 1918 (např. maďarsky Bródy, ale i rusínsky Brodij, maďarsky Oreszt Szabó i rusínsky Orest Szabov). Běžně také kolísá ruská, resp. ukrajinská a česká forma (např. Josif Kaminskij i Josef Kaminský, Bačinský i Bačinskyj). Problémem je také někdy přepis ruských a ukrajinských jmen do latinky, který nebyl a vlastně ani dnes není jednotný. Např. ukrajinské Г, г bylo (a je) někdy přepisováno jako G – zřejmě pod vlivem ruštiny, jindy jako „H“ – podle výslovnosti. Přepis jména Гранчак proto nacházíme jednou jako Grančak, jindy jako Hrančak. Ukrajinská samohláska И, и byla zase – opět pod vlivem ruštiny – přepisována zpravidla jako „i“, jindy správně jako „y“. Při přepisu se v zásadě přidržujeme úzu, který je uveden v příloze k oficiálním Pravidlům českého pravopisu, ovšem s určitými odchylkami. Tam, kde se běžně vyskytují dvě formy téhož jména psaná různým způsobem, je uveden přepis obojí, aby bylo zřejmé, že jde o tutéž osobu. Názvy prací uvádíme v ruském či ukrajinském originále v cyrilici tam, kde se na ně poprvé odkazuje, a potom v přepisu do latinky. Vlastní jména, která již v českém či slovenském prostředí zdomácněla ve formě odpovídající českému, resp. slovenskému pravopisu, ponecháváme ve zdomácnělé formě. Píšeme

proto Dobrianský (což je slovenská forma), nikoliv Dobrjanský. Jména politiků z československého období, ať už se hlásili k ruské či ukrajinské orientaci, píšeme tak, jak byla běžně uváděna v českém a slovenském prostředí. Píšeme proto Vološin (nikoliv ukr. Vološyn), Bačinský (a nikoliv ukr. Bačins'kyj či rusky Bačinskij).

U zeměpisných jmen se setkáváme v literatuře běžně s názvy maďarskými, českými, ruskými a ukrajinskými, případně též rumunskými. V této práci používáme české názvy používané v letech 1919–1939. Ve většině případů byl už v meziválečném období český název odvozen od formy, kterou používalo místní slovanské obyvatelstvo, a proto se zásadně neliší od současného ukrajinského názvu. Tam, kde se názvy už před válkou lišily (např. Královo nad Tisou – Королево/Korolevo), anebo kde byl po roce 1945 zaveden nový, odlišný název (Volové/Воловое – Міжгорія/Mižhorija, Севлюш/Sevljuš – Віноградів/Vinogradiv, resp. poruštěná forma Vinogradov či Vinogradovo), je ukrajinský (nový) název uveden v závorce. Ukrajinské koncovky, zaváděné v rámci ukrajinizace místo do té doby používaných názvů (např. Мукачеве/Mukačeve místo Mukačevo, Берегове/Berehove, místo Berehovo) přitom v textu ignorujeme. Staré maďarské názvy jsou uvedeny v závorce jen v případě, kdy je řeč o uherském nebo horthyovském období (např. Berehovo – maď. Beregszász, Mukačevo – maď. Munkács, Užhorod – maď. Ungvár). Rumunské názvy jsou uvedeny v závorce u názvů míst, která se nyní nacházejí v Rumunsku.

Autor na tomto místě vyslovuje svoje poděkování recenzentům této knihy: prof. Petru Švorcovi z Filozofické fakulty Prešovské univerzity, dr. Bohdanu Zilynskému, emeritnímu vědeckému pracovníkovi Ústavu dějin východní Evropy a Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy, a prof. Stepanu Vidnjanskému, emeritnímu řediteli Historického ústavu Ukrajinské akademie věd v Kyjevě. Autor dále děkuje redakci nakladatelství Vyšehrad (Albatros Media), jmenovitě pak redaktorovi dr. Filipovi Outratovi, za zredigování textu knihy.

KAPITOLA 1

Dějiny území Podkarpatské Rusi do roku 1526

Protohistorie Podkarpatské Rusi

Před rokem 1918 se nedá hovořit o dějinách Podkarpatské Rusi v pravém slova smyslu, protože takový útvar neexistoval a území bylo integrální součástí uherského státu. Dějiny Podkarpatské Rusi lze tedy chápat jen jako dějiny území, které bylo v rámci I. Československé republiky vymezeno jako Podkarpatská Rus (též Podkarpatsko) a tvoří dnes správní obvod Zakarpatské oblasti Ukrajiny. Dějiny tohoto regionu byly součástí uherských dějin, resp. částečně i dějin Sedmihradska v 16. a 17. století, kdy tento útvar tvořil v podstatě samostatný stát. Proto i když se v této knize zabýváme dějinami území Podkarpatska, nemůžeme se ve výkladu vyhnout ani některým důležitým událostem uherských dějin a dějin Sedmihradska, především těch, které se odehrály na území dnešního severovýchodního Slovenska. Pojem Podkarpatská Rus používáme z technických důvodů i pro období před rokem 1919 a vnímáme jej jako synonymní s pojmem Podkarpatsko. Na území Podkarpatské Rusi se odehrály důležité události mající vztah k dějinám Slovanů a Maďarů a k politickým dějinám uherského státu.

První stopy osídlení Podkarpatska nacházíme v údolí řek Tisy, Latorici a Uhu už v paleolitu (1 000 000 – 200 000 let př. n. l.). V neolitu (6000–3500 př. n. l.) se na Podkarpatsku objevují usedlí zemědělci, kteří si tu budují první sídla. O etnickém charakteru obyvatelstva samozřejmě zprávy nemáme, z archeologických nálezů je nicméně zřejmé, že docházelo k jeho poměrně častému střídání. Z doby bronzové (2000–800 let př. n. l.) našli archeologové v hrobech kmenových vůdců řadu bronzových zbraní, hlavně mečů a nožů, ale i zdobených šperků. Je zřejmé, že v této době již v oblasti existoval i dálkový obchod. Ve starší době železné, tzv. halštatském období (800–400 př. n. l.), se v oblasti přechodně usadily thrácké kmeny, zatímco přes karpatské průsmyky přitáhly kmeny Skythů. Pro mladší dobu železnou (400 – 1. stol. př. n. l.) pak již máme mnohem přesnější zprávy o osídlení Podkarpatska: ve 3. století př. n. l. se do oblasti dostaly keltské kmeny Anartů a Tavrisků. Ti byli v druhé polovině 1. stol. př. n. l. vystřídáni invazí thráckých Dáků. Území připadlo k dáckému království, které založil král Burebista.

Dákové na Podkarpatsku vybudovali některá opevněná sídla, která se stala později základem měst – např. Solotvino a Veliká Kopaň. Udržovali četné obchodní styky s Římskou říší, která se je snažila podmanit. V letech 105–106 n. l. proti nim podnikl velkou výpravu císař Marcus Ulpius Traianus. Ten v rozhodující bitvě porazil dáckého krále Decebala, který, aby neupadl do římského zajetí, spáchal sebevraždu. Traianus zřídil novou provincii Dácie, jejíž severní hranicí byla horní Tisa. Podkarpatsko se tak dostalo do bezprostředního sousedství Římské říše. Na sever od této linie žily nadále kmeny tzv. svobodných Dáků, především kmen Kostoboků. V oblasti se také objevily iránsko-sarmatské kmeny Jazygů a germánské kmeny Kvádů. Císař Marcus Aurelius vedl s Jazygy a Kvády opakovaně boje, tvořící součást tzv. Markomanských válek. Ty skončily s císařovou smrtí; Římská říše zanechala pak dalších výbojů a nadále se soustředila již jen na obranu před barbarskými kmeny.

Ve 3. století n. l. nadále probíhaly velké etnické přesuny, tradičně označované jako „stěhování národů“. Zasáhly i Uherskou kotlinu a Podkarpatsko, kam přitáhly germánské kmeny Gepidů, Jutingů, Kvádů a Vandalů. V roce 271 se císař Aurelianus rozhodl stáhnout římská vojska z Dácie a později i z Panonie. V uherské kotlině tím přechodně nastalo mocenské vakuum, které vedlo k vzájemným a nekonečným bojům jednotlivých kmenů. V jejich důsledku se oblast Podkarpatska stala celkem lehkou kořistí nových nájezdníků – Hunů. Ti přitáhli přes karpatské průsmyky a vytvořili v Potisí a Podunají přechodně mocnou říši pod vedením svého vůdce Attily. Z Potisí podnikali Hunové nájezdy na území Římské říše. V roce 450 překročili spolu s podrobenými kmeny Ostrogótů, Skirů, Herulů a Gepidů Rýn a vtrhli do Galie. Zde byli 20. června 451 na hlavu poraženi Římany a jejich spojenci v bitvě na tzv. Katalaunských polích (v blízkosti města Châlons) a museli se stáhnout. V roce 453 zemřel Attila a říše se rozpadla.

Slované

V této době se na scéně objevuje další etnikum, které zde mělo už trvale zůstat: Slované. Etnogeneze a původní sídla Slovanů jsou už více než dvě století předmětem odborných sporů. Původně asi sídlili na území dnešní západní Ukrajiny, snad někde v povodí Dněstru. Slovanské kmeny začaly nejpozději v 6. století pronikat na různé světové strany. Pod vedením vůdců kmene Bílých Chorvatů vytvořili tehdy Slované na území dnešní Haliče kmenový svaz, k němuž zřejmě přechodně patřila i oblast obývaná dnes etnografickou skupinou Lemků, tj. i severozápad Podkarpatské Rusi a dnešní území jihovýchodního Polska. Slované se tedy nejpozději v této době dostali na jižní stranu Karpat. Brzy ale zjistili, že nejsou v regionu sami: v polovině 6. století pronikly přes Karpaty z východu nomádské kmeny Avarů, které vytvořily v Potisí v roce 567 nový silný kmenový svaz – avarský kaganát (název kaganát je odvozen od slova kagan, což byl titul

náčelníka). Kaganát si postupně podrobil většinu slovanských kmenů. Z Fredegarovy kroniky, vzniklé v 7. století v Burgundsku, víme, že v roce 623 proti Avarům vypuklo velké slovanské povstání pod vedením franského kupce Sáma. Poté již začal kaganát upadat. Definitivně byl vyvrácen na přelomu 8. a 9. století vojsky Karla Velikého a vpádem Bulharů z jihovýchodu.

V 9. století se území Podkarpatské Rusi dostává do sousedství Velkomoravské říše, která dosáhla největšího rozmachu za vlády Svatopluka I. (871–894). Vlastní horský masiv Karpat byl tehdy (a ještě dlouho potom) prakticky neobydlený, osídlená byla jen nížinatá oblast Potisí a podhůří Karpat. Zda se slovanské kmeny zde žijící dostaly přímo do rámce Velkomoravské říše, není jisté, a pokud se tak stalo, šlo určitě jen o velmi krátké období. Z jihu a jihovýchodu do oblasti patrně přechodně zasahoval i vliv Bulharska, které se v této době stává na východě Evropy mocností konkurující Byzanci a přechodně se rozšířilo až k Tise.

V 9. století se do oblasti začalo ve větší míře šířit křesťanství. Šířili je především misionáři z byzantské říše a poté, co bulharský car Boris I. (852–889) přijal v roce 866 křesťanství, rovněž z Bulharska. Podle místní tradice je šíření křesťanství na Podkarpatsku spojováno s misí soluňských bratří sv. Konstantina a Metoděje, kteří prý do oblasti přišli z Moravy. Tuto (údajnou) událost dnes připomíná socha obou věrozvěstů v Mukačevě, protože tradice soluňským bratřím rovněž připisuje založení kláštera a biskupství v tomto městě. Přítomnost sv. Konstantina (Cyrila) a Metoděje na Podkarpatsku však není nikde doložena a je vysoce nepravděpodobná. Je ovšem pravda, že misionáři z Moravy na Podkarpatsko skutečně přicházeli. Pravděpodobné je zde ale spíše působení Metodějových žáků, především poté, co byli z Moravy Svatoplukem I. vypovězeni a uchýlili se do Bulharska, odkud pak šířili víru dále. Kořeny mukačevského biskupství jsou sice nejasné, ale rozhodně nesahají až do 9. století.

I když křesťanská církev byla v 9. století ještě formálně jednotná (k velkému schismatu mezi východní a západní církví došlo až v roce 1054), rozdíly v liturgii byly již zřejmé. Na Podkarpatsku se prosadila – zřejmě právě v důsledku působení Metodějových žáků – východní liturgie používající jako bohoslužebný jazyk církevní slovanštinu (staroslověnštinu). V důsledku toho se v církevních spisech začala používat cyrilice. Slované na Podkarpatsku se tak později v důsledku církevního rozkolu stali pravoslavnými, ačkoliv Uhry jako celek převzaly západní liturgii a maďarský kníže Vajk, který při křtu přijal jméno Štěpán, se podřídil papeži a přijal od něj královskou korunu. Z hlediska papeže a západní (katolické) církve byli pravoslavní věřící schizmatiky, nicméně na území Podkarpatské Rusi byli tolerováni.

Při odůvodňování ukrajinského charakteru Podkarpatské Rusi se v minulosti objevil i argument o příslušnosti regionu ke Kyjevské Rusi, která je v ukrajinském národním příběhu vydávána za raně středověký ukrajinský stát a v ruském příběhu za raně středověký stát ruský. Argument o opětovném „spojení Zakarpatské Ukrajiny s matkou Ukrajinou po tisících letech odloučení“

se objevuje i v usnesení Prvního sjezdu národních výborů Zakarpatské Ukrajiny z 26. listopadu 1944, které se stalo quasi právním podkladem pro anexi území do SSSR. Ve skutečnosti žádné přesvědčivé argumenty o tom, že by území patřilo ke Kyjevské Rusi, neexistují a podobná příslušnost je vysoce nepravděpodobná. Moc kyjevských knížat na jižní stranu Karpat patrně vůbec nesahala, a pokud ano, tak jen po velmi krátkou dobu.¹⁰⁶

Podkarpatsko za vlády Arpádovců

Podkarpatská Rus sehrála významnou úlohu při formování maďarského národního příběhu a stala se pevnou součástí uherských dějin. Koncem 9. století se v oblasti objevily maďarské kmeny. V maďarském národním příběhu hraje ústřední roli legenda o „zaujetí vlasti“ (*honfoglalás*), zaznamenaná poprvé v Anonymově kronice *Gesta Hungarorum* z počátku 13. století.¹⁰⁷ Podle této legendy žili Maďaři ve Skýtii, zemi mezi Donem, Jižním Bugem a Dněprem. K princezně Emeše (Emese), dceři kmenového vůdce Űgyeka, přiletěl bájný velký jestřáb Turul, který ji ve snu oplodnil, a řekl jí, že porodí syna Álmoše, který odvede Maďary do nové vlasti. Pod Álmošem pak údajně maďarské kmeny nejprve přišly do „ruské země“ (do Haliče), pak překročily Karpaty a vstoupily do Uherské nížiny. Podle tradice Maďaři překročili Karpaty Vereckým průsmykem. Odtud sestoupili z hor do údolí Latorice a obsadili hrad Munkács (Mukačevo).

Podle Anonymy se Slovanů, žijících pod Karpaty, zmocnil velký strach, protože slyšeli, že Álmoš je potomkem samotného hunského krále Attily, a raději se mu dobrovolně poddali. Slovanům prý vládl kníže Laborec, sídlící na hradě Hung na řece Uh (hrad Hung – maďarsky [H]Ungvár, tj. Užhorod). Maďaři hrad oblehli; Laborec chtěl uprchnout na hrad Zemlun (Zemplín, tj. Zemplínský hrad u Michalovců na východním Slovensku), ale v blízkosti „řičky tekoucí u hradu“ byl zajat a oběšen. Na jeho památku byla prý říčka pojmenována Laborec. Údajně k tomu mělo dojít roku 896. Poté nejstarší syn Álmoše Arpád ovládl postupně celou Panonii a Slovanů si podrobil.¹⁰⁸ Arpád se pak stal zakladatelem první uherské dynastie. Historická existence Laborce není dokázána. Jméno se nevyskytuje v žádné jiné kronice. Obecně lze říci, že středověcí kronikáři se často snažili vysvětlovat místní zeměpisné názvy podle skutečných nebo (častěji) vymyšlených osobností. Dá se předpokládat, že i tomto případě údajný kníže Laborec vznikl z potřeby vysvětlit nějak pojmenování stejnojmenné řeky.

¹⁰⁶ Viz příslušnou pasáž o historiografii v úvodu.

¹⁰⁷ Šlo o notáře krále Bély III. nebo IV., který se v úvodu označil jako anonymní notář krále Bély (*Anonymus regis Belae notarius*). Odtud jeho označení Anonymus. Jeho skutečné jméno neznáme.

¹⁰⁸ Anonymus, kap. 3–5. Slovenský překlad Anonymovy kroniky viz MÚCSKA, Vincent: Kronika anonymního notára krále Béla. Budmerice: RAK, 2000.

V roce 997 se stal knížetem maďarských kmenů Vajk (997–1038), který je považován za zakladatele uherského státu. Při křtu přijal jméno Štěpán a zasloužil se pak o šíření křesťanství, za což byl později kanonizován a stal se patronem Uher. Zřejmě v roce 1000 získal od papeže Silvestra II. královskou korunu. Jako své sídlo si vybral Stoličný Bělehrad (Székesfehérvár), který pak zůstal korunovačním městem uherských králů až do roku 1543. Štěpán I. postupně rozšířil tvořící se uherský stát jednak na jih do Sedmihradska, jednak na sever a východ, nicméně až k hřebenům Karpat v té době ještě nesahal. Štěpán je tvůrcem správního rozdělení Uher na župy (singulár: latinsky *comitatus*, slovensky *stolica*, maďarsky *megye*), v jejichž čele stáli králem jmenovaní župani (maď. *ispán*). Centrem každé župy a sídlem župana byl zpravidla hrad. Župan odtud jménem krále vykonával správní, policejní i soudní pravomoc: vybíral daně, pomocí příslušníků ozbrojené družiny, tzv. jobagionů (*jobagiones castri*) dbal na veřejnou bezpečnost a vykonával strážní službu pro případ nepřátelského vpádu. Král byl na počátku vlastníkem veškeré půdy a prostřednictvím županů měl i soudní pravomoc nad poddanými rolníky usedlými na této půdě. Část pozemků dával do dočasného a později trvalého užívání příslušníkům své družiny nebo jiným osobám, které si potřeboval zavázat. Tato půda časem přešla do úplného vlastnictví obdarovaných osob, a to zpravidla opět včetně soudních pravomocí nad poddanými rolníky. Tak se z vlastníků půdy postupně vyvinul zvláštní stav – šlechta. Uživatelé a vlastníky půdy se stávala i církve – biskupství i jednotlivé řády.

Území Karpat bylo v té době velmi řídké osídleno. Podle některých badatelů tvořila minimálně část tohoto území původně pohraniční marku (*Marchia Ruthenorum*), v jejímž čele stál kníže Rusínů (*dux Ruizorum*). Údajně jím byl Imre, jeden ze synů Štěpána.¹⁰⁹ Zmínky o této marce a jejím knížeti se nacházejí v tzv. Hildesheimské kronice z 11. století, název marky je zmíněn i v životopise salzburského arcibiskupa Konráda z Abenbergu (*Vita Chunradi archiepiscopi Salzburgensis*); Konrád (žil v letech 1075–1147, arcibiskupem se stal v roce 1106) prý o této marce slyšel během svého pobytu v Uhrách. Marka není v těchto pramenech přesněji lokalizována, takže o její poloze, ale ani o jejích dalších osudech nevíme nic bližšího. Dá se předpokládat, že šlo o jeden z četných přechodných útvarů vznikajících v době vlády prvních Arpádovců.

Hranice uherského státu se po Štěpánově smrti postupně přibližovala od řeky Tisy ke Karpatům, byť šlo o velmi dlouhý proces. K roku 1098 máme např. první zprávu o městečku Berehovo, nazývaném *villa Lamperti*, protože bylo

¹⁰⁹ POP, I.: Dějiny Podkarpatské Rusi, s. 43.

v držení Lamperta, údělného knížete v Nitře (1090–1132). Teprve někdy za vlády králů Bély III. (1172–1196) a Emericha (1196–1204) se hranice definitivně stabilizovala na hřebeni Karpat. Na počátku 13. století bylo také na Podkarpatsko rozšířeno župní zřízení. Jako první vznikla Užská stolice, o něco později Boržavská stolice. Centry stolic se staly hrady Užský (v Užhorodu) a Boržavský.

Podkarpatská Rus zůstala v rámci uherského státu až do roku 1918, aniž by měla nějaký zvláštní statut. Region se stal severním pohraničním územím Uher. Ačkoliv se uherští králové ve středověku občas pokoušeli rozšířit svoji moc válečnými výboji či sňatkovou politikou i na území na sever od Karpat (tedy na území dnešního Polska), maďarská představa karpatského hřebene, jako přirozené hranice státu před nápirem z východu, tím nebyla dotčena. Tato představa sehrála velkou úlohu při formování maďarského národního a historického vědomí.

Zlatá bula

Pro postupné upevňování feudálního zřízení byl důležitý proces utváření šlechty jako zvláštní a relativně uzavřené skupiny nadané určitými nezcizitelnými právy. I když osoby sloužící panovníkovi, především pak vojevůdci a župani, tvořili už od dob Štěpána I. privilegovanou vrstvu, čistě teoreticky vzato byli všichni obyvatelé království pouhými poddanými krále. Ten jim uděloval půdu i s poddaným rolnickým obyvatelstvem jako odměnu za jejich služby, ale mohl jim ji také zase odejmout. A i když si tito držitelé královských statků postupně *via facti* vymohli jejich dědičnou držbu, trvalo ještě celá dvě století, než se plně zformovala světská feudální vrchnost, označovaná později jako šlechta.

Vznik šlechty jako uzavřeného stavu, jehož příslušníci mají jasně stanovená práva, která je každý panovník povinen respektovat, je v Uhrách spojován s vládou Ondřeje (Andráse) II. Ondřej II. (1205–1235) vedl několik neúspěšných válek v sousední Haliči, které vyprázdnilly státní pokladnu. V roce 1217 se vypravil na pátou křížovou výpravu s cílem osvobodit Jeruzalém, který byl od roku 1187 opět v rukou muslimů. Výprava se nevyvíjela úspěšně a v lednu 1218 se Ondřej II. s větší částí svého vojska vrátil do Uher, kde zatím posílil svou moc jeho syn Béla. V zemi tehdy zavládl hospodářský chaos a rozvrat, což vyvolalo nespokojenost jak mezi velmoži, tak mezi tzv. královskými *servienty*. Královští *servienti* byli podřízeni přímo králi jako vládci země a byli mu ve smyslu lenního systému zavázáni věrností a vojenskou službou. Skupina *servientů* byla sociálně různorodá – byli mezi nimi malí vlastníci půdy třeba jen s několika poddanými stejně jako lidé, kteří měli dostatek půdy i poddaných, avšak byli rovněž ohroženi rozpínavostí velmožů. K uklidnění nespokojených *servientů* vydal Ondřej II. v roce 1222 zvláštní listinu opatřenou zlatou pečeti a označovanou proto jako „zlatá bula“.

Zlatá bula limitovala doposud neomezenou královskou moc a zajišťovala současně základní práva všech svobodných osob jako celku. Král nesměl nikomu darovat celé župy a rozdávat královský majetek cizincům. Duchovní byli úplně osvobozeni od přímých daní a poplatků a podléhali vlastní jurisdikci. Světské privilegované obyvatelstvo se skládalo z velmožů (královských jobagionů, později zvaných baroni), kam patřili vojvodové (*comes*), vysocí dvorští hodnostáři a župani. Byla jim potvrzena držba majetku; pokud baron padl v boji, nastupoval na jeho místo nejen v držbě majetku ale i v úřadě, který zastával, jeho syn, a pokud zde nebyl, jeho bratr. V důsledku toho se řada funkcí stávala fakticky dědičnými. Nejpočetnější skupinu tvořili královští servienti. Byli povinni vojenskou službou, pokud je k ní král vyzval a uhradil náklady s tím spojené, anebo v případě vtrhnutí nepřítele do země. Nejnižší vrstvu svobodného obyvatelstvu tvořili hradští jobagioni, tj. drobní rytíři ve službách správce hradu. O nich se ve Zlaté bule jen obecně konstatuje, že se jim potvrzují svobody a výsady udělené králem Štěpánem I. K svobodnému obyvatelstvu patřili i cizinci, tzv. hosté. Rozsah jejich práv byl určen dohodou s králem, nebo feudálním vlastníkem, na jehož půdě byli usazeni.

Z celkového počtu jednatřiceti článků se jich jedenáct týká vymezení práv servientů: nepodléhali jurisdikci županů, ale pouze krále a jeho soudů, nesměli být uvězněni bez řádného předvolání k soudu a odsouzení, nemuseli platit přímé daně ani mýta. Mohli testamentárně rozhodnout o svém majetku pro případ smrti. Pokud servient nezanechal poslední vůli, dědili jeho synové a pak další příbuzní; pokud neměl mužské potomky, dědila dcera jednu čtvrtinu, se zbytkem mohl naložit podle uvážení. Pouze v případě, že nezanechal testament a neměl žádné pokrevní příbuzné, připadal majetek králi jako odúmrtí. Článek XXXI dával šlechtě právo na odpor proti panovníkovi, pokud by ustanovení Zlaté buly neplnil. Zlatá bula byla za Ondřejova života ještě dvakrát upřesňována a novelizována – nejprve v roce 1231 a potom ještě v roce 1233.

Zlatá bula po svých modifikacích vytvořila v Uhrách základ šlechtického stavu jako relativně uzavřené skupiny, kterou tvořila vyšší šlechta (baroni) a nižší šlechta (zemané) vzniklá především ze servientů a částečně zřejmě i hradních jobagionů. Ve Zlaté bule Ondřejova nástupce Bély IV. z roku 1267, kterou byla Ondřejova Zlatá bula potvrzena a znovu doplněna, se totiž hradní jobagioni už jako zvláštní skupina svobodných lidí nevzpomínají. Dochovaly se listiny, kterými byli poměrně často jobagioni povyšováni mezi servienty. Od roku 1267 se také začalo užívat jednotné označení „šlechtici“ (*nobiles*). Povýšovat do šlechtického stavu bylo výsadou krále. Tato kolektivní práva šlechty – především osvobození od daní a mýta – přetrvala částečně až do revoluce 1848. Z hlediska jazykového či etnického byla Zlatá bula zcela neutrální. Potvrdila tak vytváření uherské šlechty jako nadnárodního tělesa, v němž etnický původ a jazyková příslušnost nehrály ve středověku roli.

Vpád Mongolů a obnova země

Po Ondřejově smrti usedl na trůn „mladší král“ Béla IV. (1235–1270). Oproti svému otci byl energickým panovníkem, který ihned přistoupil k upevnění poměrů v království. Obnova země byla přerušena roku 1241 pustošivým vpádem Mongolů, v Kyjevské Rusi označovaných jako Tataři, což se později vžilo i v Evropě. Koncem roku 1240 Mongolové pod vedením chána Batua, potomka zakladatele mongolské říše Čingischána, vyplnili Kyjev a přinutili stepní kmeny Kumánů, aby hledaly útočiště v Uhrách. Chán Batu si azyl udělený Kumánům vzal za záminku k tažení do Uher. Na jaře 1241 Mongolové překročili Verecký průsmyk a přes Podkarpatsko zamířili do Uherské nížiny. 11. dubna 1241 porazili uherské vojsko vedené samotným Bélou v bitvě na řece Slaná (Sajó) jižně od Košic. V bitvě zahynulo mnoho příslušníků uherské elity, mimo jiné dva arcibiskupové a tři biskupové. Druhý proud zamířil od Kyjeva na západ do Slezska, odtud se stočil na Moravu a potom na západní Slovensko. Oba proudy se pak spojily a zpustošily celé tehdejší Uhry. Záchrana přišla neočekávaně: v roce 1241 náhle zemřel Čingischánův syn a nástupce Ogadaj; v bojích o nástupnictví se mongolská říše začala rozpadat, a tak v létě 1242 Mongolové z uherské nížiny odtáhli zpět do ruských stepí.

Mongolský vpád následovaný hladomorem připravil Uhry údajně až o 20 % obyvatelstva, v některých částech Sedmihradska a Podkarpatska byly ztráty ještě vyšší. Béla IV. ihned po odchodu Mongolů přistoupil k obnově svých držav. Aby posílil obranu, začal obnovovat staré župní hrady. Vybudován byl Nevický hrad u Užhorodu, obnoven Mukačevský hrad, obnoveny nebo nově vystavěny hrady Visk (Vyškovo), Chust, Nyaláb (dn. Korolevo), Kánko (Sevljuš, dnes Vynohradovo). Dovoloval také baronům, aby si stavěli vlastní hrady na svých panstvích: Kvasovo, Broňka, Čiňadovo, Dolhé.¹¹⁰ Obnovil také župní zřízení, které za vlády Ondřeje II. částečně upadlo, přičemž velké župy rozdělil na menší. Boržavská župa byla rozdělena na tři menší – Berežskou, Ugočskou a Marmarošskou. Při obnově země podporoval obnovování starších měst a zakládání nových. Na jejich vzniku se významně podíleli němečtí kolonisté. V roce 1248 byl zcela znovu vystavěn Užhorod, který Mongolové v letech 1241 dobyli a do základů vypálili. Podobně bylo v roce 1247 obnoveno Mongoly poničené Berehovo. Významnými městy na Podkarpatsku se vedle Užhorodu a Mukačeva staly Ťačevo (Ťačiv) a Marmarošská Sihot (Sighetu Marmatiei), které byly založeny saskými kolonisty už před mongolským vpádem. Královská města získala rozsáhlou samosprávu podle vzoru magdeburského nebo norimberského městského práva. Měšťané privilegovaných královských měst byli vyňati z pravomoci županů. Mohli si volit rychtáře (z německého Richter – soudce),

¹¹⁰ POP, I.: Dějiny Podkarpatské Rusi, s. 51.

Vážení čtenáři, právě jste dočetli ukázkou z knihy Dějiny Podkarpatské Rusi.
Pokud se Vám ukázka líbila, na našem webu si můžete zakoupit celou knihu.